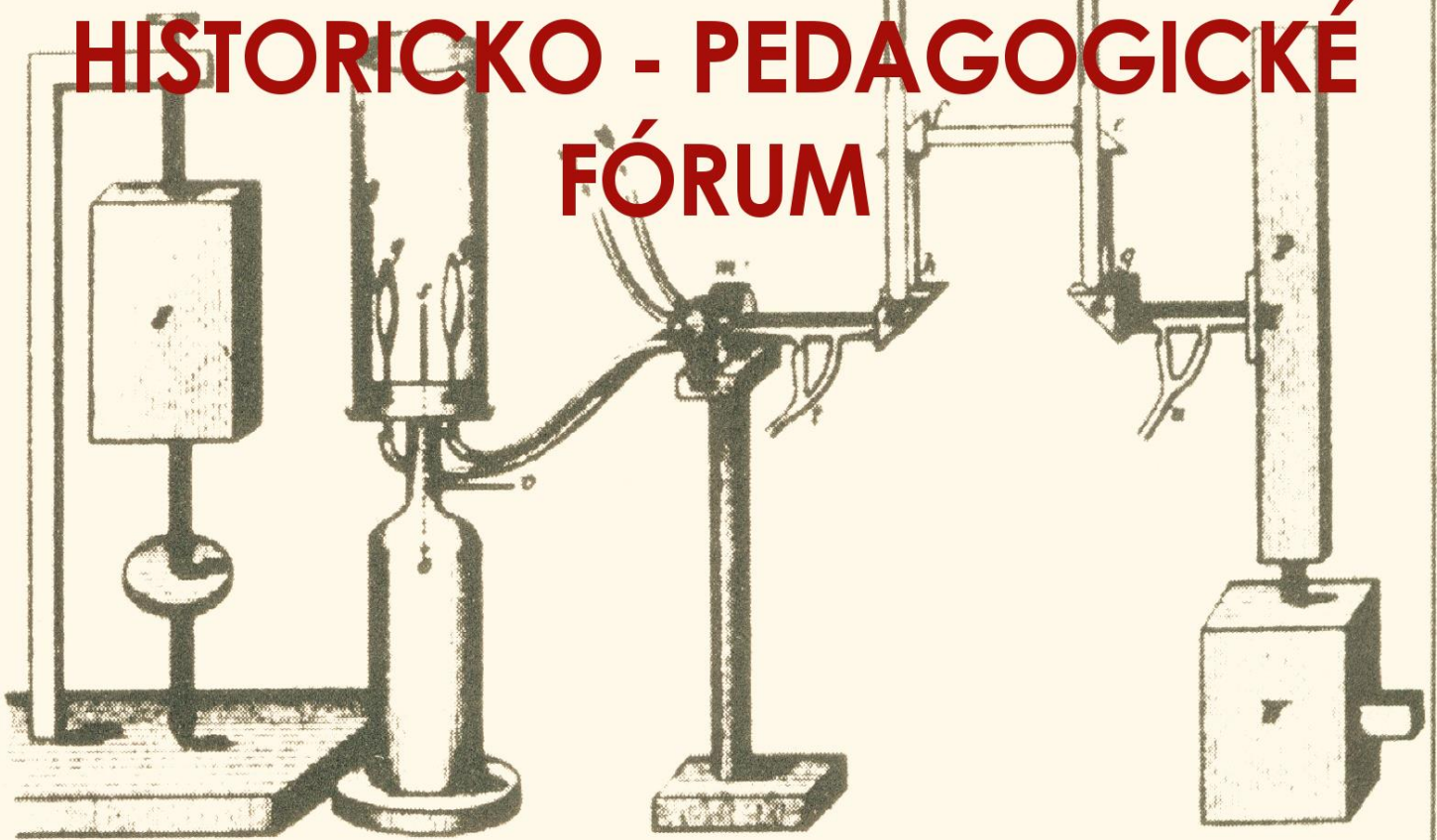

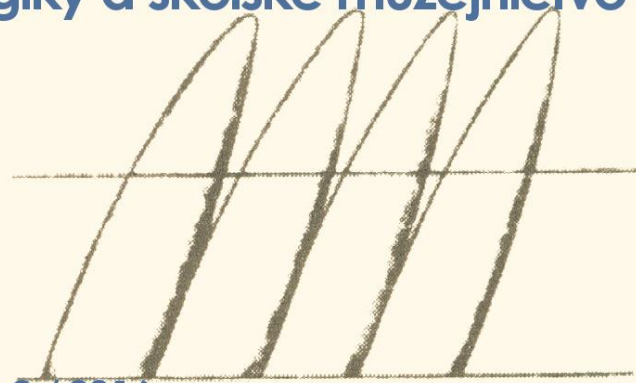
Fig. 7.

HISTORICKO - PEDAGOGICKÉ FÓRUM

Internetový časopis
pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo

Fig. 8.

2 / 2016

roč. V

Fig. 10.

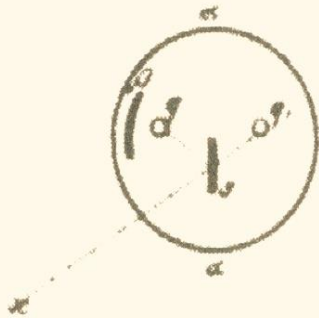
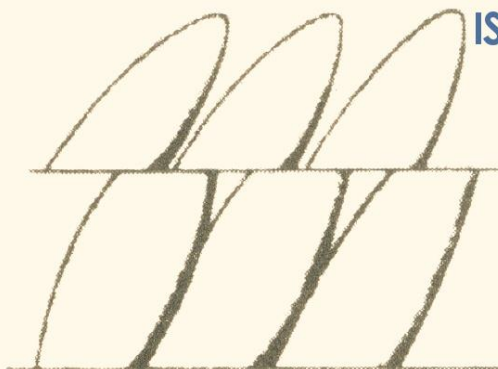
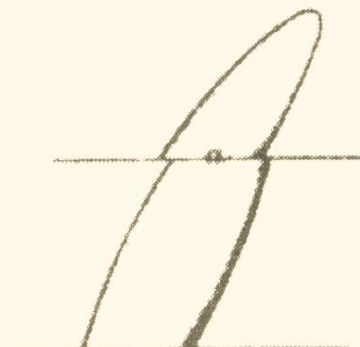

Fig. 9.

ISSN 1338 - 693 X

Fig. 11.

Bratislava

Historicko-pedagogické fórum

Internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo
ISSN 1338-693X

Číslo 2/2016, ročník V

O B S A H

Situácia na slovenských školách v roku 1921 (A. Kičková)	3
Jozef Mátej: V rokoch hľadania (1959 – 1964) (V. Michalička).....	11
Názorné učebné pomôcky na prvom slovenskom ev. a. v. gymnáziu v Revúcej (V. Michalička).....	17
Slovensko na výukových obrazoch v letech 1918–1939 (J. Klímová).....	21
Vývoj akvizičnej činnosti v Múzeu školstva a pedagogiky (D. Vaněková).....	47
Jediná edícia slovenskej historicko-pedagogickej spisby (V. Michalička).....	51
Správy	53
Anotácie	54
Pokyny pre prispievateľov.....	56

SITUÁCIA NA SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH V ROKU 1921

Adriana Kičková

Abstrakt: Stat' načrtáva reálny stav vzdelávacieho procesu detí na vybraných slovenských ľudových, meštianskych i stredných školách v roku 1921. Zobrazuje hlavné problémy spojené s tvorbou edukačného procesu, ako i obraz technického stavu budov.

Kľúčové slová: *národné školy, Československá republika, vyučovací proces.*

1 STAV ŠKOLSTVA PRED ROKOM 1921

V roku 1867, po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní, prichádza k reorganizácii národného školstva v Uhorsku tzv. zákonným článkom XXXVIII/1868. Určil nielen povinnú školskú dochádzku, ale ustanovil aj tri druhy škôl - elementárne, vyššie obecné a meštianske.¹ Školy, ktoré boli následne budované nie vždy vyhovovali počtu detí, keďže nie každá obec si školu mohla dovoliť. Časť školopovinných detí musela dochádzať do vzdialenejších obcí po komunikáciách, ktoré neboli upravené, alebo boli neschodné, najmä v zimnom období. Maďarský jazyk sa povinným vyučovacím predmetom, pre nemaďarské školy, stal od roku 1879. Správu národného školstva delegoval článok XXVIII/1876 ministrovi školstva, kultu a vyučovania. Základ školského dozoru spočíval na župách. Pre každú župu bol ustanovený školský inšpektor. Vnútorý dozor nad školami mali kuratória, pre cirkevné školy, školské stolice. Celkovo však školský rozvoj brzdil malý počet štátnych škôl. Počas vojnového konfliktu došlo k narušeniu školského vzdelávacieho systému. Výučba bola nepravidelná, časť pedagógov bola na vojne a výučbu prevzali menej skúsení vyučujúci. Mnoho školských budov využívala armáda, čo sa podpísalo pod ich viditeľnú devastáciu, od vybavenia tried cez drevené podlahy, až po školské pomôcky. Po ukončení vojnového stavu nebola školská situácia vo všeobecnosti priaznivá. Budovy boli v zlom technickom stave, zdevastované či úplne zničené. Chýbali najbežnejšie vyučovacie pomôcky, mnohí pedagógovia padli v boji. Pred tieto a ďalšie problémy, napr. nedostatok učebníc, bol postavený školský sektor po vzniku Československej republiky v roku 1918. Samostatnú, problematickú kapitolu, zdedenú po bývalej Rakúsko-Uhorskej monarchii, predstavoval aj systém školskej správy. Spočiatku pre komplikovanú situáciu bolo vytvorené *Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska* na čele s Dr. Vavrom Šrobárom.² Do jeho právomoci patrilo štrnásť referátov, pracovísk, príslušných pražských ministerstiev. Na čele Referátu ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave stál Anton Štefánek. Úrad fungoval ako kontrolný orgán pre slovenské školy.³ S ohľadom na uvedené, pre lepšiu obnovu systémovej výučby na Slovensku, bolo potrebné vykonať súpis škôl a pedagogických pracovníkov, spoznať kvalitu vyučovania v reálnych podmienkach, ako i vyučovacie metódy, dodržiavanie učebných osnov či technický stav budov.⁴ Aj z uvedených dôvodov správca Referátu ministerstva

¹ PLACHT, Otto - HAVELKA, František. *Príručka školské a osvetové správy: pro potrebu služby školských a osvetových úradů a orgánů*. Praha: Státní nakladatelství, 1934, s. 7 - 8.

² BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. X., č. 1, s. 63.

³ KÁZMEROVA, Lubica. *Medzivojnové premeny školstva a kultúry*. In Ferencuhová, Bohumila - Zemko, Milan (ed.) *V medzivojnovom Československu 1918 - 1939*. Bratislava: Veda, 2012, s.156.

⁴ V súvislosti s chabou školskou dochádzkou adresovalo ministerstvo školstva 23. decembra 1919 školským inšpektorátom, obecným notárom a správe škôl výnos zdôrazňujúci dôležitosť pravidelnej školskej dochádzky deťmi. Doslova v ňom uvádzalo: "Občania! Najväčší dar, ktorí rodičia môžu dať svojmu dieťaťu je školské

školsťva v Bratislave, v súvislosti s riešením najaktuálnejších problémov spojených so vznikom novej Československej republiky, nariadil preskúmať reálnu situáciu na slovenských školách. Previerka v praxi sa týkala nielen ľudových, ale i mešťianskych a stredných škôl. Pre šírku územného záberu došlo k preskúmaniu situácie v praxi v dňoch 29. mája až 11. júna 1921. Inšpekcia preverovala školské zariadenia nielen po stránke pedagogickej a administratívnej. Zamerala sa na celkové ovzdušie školy, lojalitu pedagógov a správne smerovanie výchovy detí v novom duchu.⁵ Na jej základe bola situácia vo vybraných mestách a školských zariadeniach zhodnotená nasledovne.

2 Podmienky na vybraných slovenských školách

Sereď, Štátna mešťianska škola chlapčenská a dievčenská. Celkový počet žiakov, v troch triedach pre dievčatá a troch triedach pre chlapcov, predstavoval 216. Škola mala akútny nedostatok lavíc. V jednej triede sa tiesnilo 35 až 55 detí. Problém s nedostatkom riešili výpožičkou lavíc od správy tamojšieho mestského parku, pričom žiaci sedeli siedmi v jednej lavici. *Štátna ľudová škola* v meste nebola. Rokovania o stavbe novej budovy pre mešťiansku školu sa len rozbiehali. Školská správa daný krok vítala, keďže podľa nej stavba štátnej školy v meste mala dôležitý nielen pedagogický, ale aj politický význam.⁶

Levice, Štátny učiteľský ústav, sídlil v novej a modernej budove, dobre vybavenej. Učiteľstvo si podľa správy bolo dobre vedomé svojho poslania v oblasti, kde sa nachádzalo, teda na národnostnej hranici slovenskej a preto sa usilovalo o výchovu budúcej generácie slovenských pedagógov.

Pukanec, Štátna ľudová škola, trojtriedna. Fungovala v novej budove, ktorá zodpovedala, tak po stránke hygienickej, ako i školskej. *Evanjelická ľudová škola* mala rovnako tri triedy, avšak iba dvoch pedagógov. Obec žiadala, ako udržiavateľ školy, pre vysoké finančné náklady, poštátnenie školy a pripojenie ku škole štátnej. Vedenie obce verilo, že týmto krokom sa urýchli aj zriadenie školy mešťianskej. Školská správa daný krok podporovala aj z toho dôvodu, že uvedeným spojením by sa dostalo škole mladej krvi, čím by vyučovanie dostalo nového ducha. Spojením škôl by sa navyše zamedzilo, aby deti aj po vzniku republiky používali zošity s maďarskými nadpismi a s históriou maďarských mužov.⁷

Banská Štiavnica, Štátna mešťianska škola koedukačná hoci bola umiestnená v starej budove, vedenie školy vyučovalo v duchu novej, štátno-politickej, situácie. Zriadené boli *Štátna ľudová škola zmiešaná, Rímskokatolícka škola ľudová, Evanjelická škola, cvičná škola*

---

vzdelanie. Majetok môže človeku zhorieť alebo sa stratiť, ale vzdelanie nestratí sa nikdy. Jeho pomocou môže si človek hockedy nadobudnúť potrebné články k životu. Dobre to napísal minister Šrobár: "To naši ľudia ani nevedia, že iné národy preto bohatnú, preto sa majú dobre, ľahšie žijú ako my, lebo majú veľmi dobré školy, dobrých učiteľov." Preto každý statočný človek, ktorý nechce byť svojim deťom nepriateľom, posielal ich riadne do školy. Každého dňa je škoda, ktorý zamešká dieťa mimo školy. Posielajte ich preto každý deň do školy a ony, keď dorastú, budú Vám za to vďačné. Statok na paši môže opatrit' obecný pastier. Úfame sa, že žiaden Slováč nedá sa vo svojej slobodnej vlasti nútiť k tomu, aby svoje deti riadne do školy posielal. Kto by však predsa deti od školy zdržoval, bude najprv napomenutý potom však potrestaný pokutou a väzením. Občania! Či bude treba pokutami a väzením Vás doháňať k tomu, aby ste voči svojim deťom konali svoju povinnosť?" Výnos ministerstva školstva č. 40786 z 23. decembra 1919. Pokuty sa pohybovali vo výške 1, 2, 4 a 8 korún.

⁵ Učítelia, ktorí chceli vyučovať v novom zriadení museli zložiť sľub vernosti československému štátu na základe nariadenia vlády č. 495 z 28. augusta 1919, „Sľubuji na svoju česť a svedomí, že Československé republice budu vždy věren, a její vlády poslušen, že budu veškeré státní zákony zachovávatí, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařizení vykonávatí pilně, svedomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbáti.“

⁶ Národný archív Praha (ďalej NAP), fond Ministerstvo školství 1918-1949 (ďalej MŠ), krabica 312.

⁷ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

(pri evanjelickom učiteľskom ústave) a jedna menšinová, židovská. Školstvo v Banskej Štiavnici reprezentovalo typické rozvrstvenie škôl v meste podľa náboženského vyznania. Reálne gymnázium, ako jediné zastupovalo stredoškolské vzdelávanie. Po pedagogickej stránke i z hľadiska vybavenia bolo na dobrej úrovni. Jediným problémom bola školská budova. Mala narušenú statiku, hrozilo jej zrútenie.

Krupina, Štátna meštianska škola, bola umiestnená v starej budove s malými triedami 4 x 5 metra. Podľa správy na škole vyučovali málo skúsení pedagógovia. Ako problém inšpekčná správa videla umiestnenie toaliet na dvore, nad žumpami, prekrytými len zhnitými latami. Deti niekoľkokrát spadli do žumpy, ale župný úrad v Šahách sa o nápravu situácie nepostaral, hoci bol na to opakovane upozornený. V rovnakom, nevyhovujúcom technickom stave, sa nachádzalo aj schodisko. Bolo slabo podporeté, bez dodatočného statického zabezpečenia.

Babiná, Evanjelická ľudová škola, bola v dobrom stave. Obzvlášť vyučujúci pedagóg G. Sirotko bol podľa inšpekcie klasifikovaný ako veľmi usilovný.

Pliešovce, Štátna ľudová škola, napriek tomu, že v obci bolo asi 15 rímskokatolíckych a zvyšok evanjelických detí, inšpekcia zistila veľmi zlú školskú dochádzku. Zameškaných bolo 63 % školských vyučovacích dní. Rovnaká situácia sa opakovala na štátnej meštianskej škole v obci, umiestnenej v rovnakej budove. *Štátna meštianska škola*, dvojtriedna, bola rovnako slabo navštevovaná. V druhej triede mala iba 15 žiakov. Najvhodnejším riešením sa ukázalo byť zlúčenie správy oboch škôl do jednej. Spojenie malo napomôcť zlepšeniu školskej dochádzky detí ako i lepšej kontrole.⁸

Banská Bystrica, Reformné reálne gymnázium, bolo umiestnené do budovy bývalej maďarskej vyššej dievčenskej školy. Vyhovovala tak počtom tried, ako i vybavením. Pedagogický zbor vyvíjal uspokojivú činnosť.

Detva, Štátna ľudová škola, zaznamenávala neuspokojivú dochádzku. Navštevovalo ju iba 15% školopovinných detí. Príčinou uvedeného stavu bolo, že rodičia využívali svoje deti ako lacnú pracovnú silu. Neposielali ich do školy. Najmä v jarnom a jesennom období, keď na poliach vrcholili poľnohospodárske práce. Hoci bola v oblasti v roku 1919 zriadená štátna meštianska škola, nečinnosťou vtedajšieho riaditeľa zanikla, hoc pre mesto i okolie mala z hľadiska pedagogického veľký význam. Správa považovala za dôležité, najmä pre budúcnosť, vybudovať systém škôl v Detve, keďže mnoho detí najmä z lazov nemalo žiadneho vyučovania. Iba v zime ich vyučoval tzv. gazda učiteľ v zimných triedach.⁹

Kriváň, Štátna ľudová škola, hoci mala len jednu triedu, bola umiestnená v novej budove. Deti sa vzdelávali počas dvojfázového vyučovania v mesiacoch zimných. V letných a jarných pásli dobytok. Z 88 školopovinných detí ich, v roku 1921, navštevovalo školu 12. Vyučujúcim pedagógom bol bývalý ruský zajatec.

Lučenec, Štátna ľudová škola a Štátna meštianska škola, obe sídlili v jednej budove. Technický stav budovy nevyhovoval požadovaným podmienkam. Pedagogická činnosť zboru si od inšpekcie vyslúžila pochvalu. *Dievčenská meštianska škola*, umiestnená v mestskej budove, mala triedy so slovenským i maďarským vyučovacím jazykom. Slovenské triedy boli štátne, maďarské neštátne. Riaditeľka slovenskej časti viedla aj maďarské triedy, avšak jazyk maďarský neovládala. Daná skutočnosť, podľa inšpekcie, umožňovala na škole iredentistické tendencie nielen v pedagogickom zbore. Navyše slovenské učiteľské sily neboli dostatočne

⁸ Na nesprávne vedenie poukázala správa v súvislosti s opravou strechy domu pre pedagógov. Opravy sa vykonali len na časti strechy, ktorá nebola poškodená. Oprava sa nezmestila do vymedzeného finančného rozpočtu. Znovu teda musela byť podaná žiadosť na opravu, znovu musela prísť komisia, znovu situáciu zhodnocovala. NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

⁹ Správa kládla za vinu situáciu tak bývalému riaditeľovi meštianskej školy J. Rejtharovi, ako i bývalému farárovi J. Kudelkovi, najmä jeho nekultúrnemu zmýšľaniu. Riešenie videli v preložení menovaného farára na iné miesto. Dosadením tolerantnejšej osoby sa mala dosiahnuť náprava v situácii. NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

kvalifikované. Podľa presvedčenia komisie mali práve slovenské časti vynikať nad maďarskými. Základ problému spočíval v skutočnosti, že pedagogické učiteľské sily nechceli do maďarského prostredia nastúpiť. Bolo potrebné úradne im nastúpenie miesta prikázať. Apelovalo sa na ich vlastenecké cítenie, aby nastúpili v mieste zasiahnutom „živlom nepriateľským“. *Reálne gymnázium* v meste bolo situované do funkčnej starej budovy. Stav výučby bol uspokojivý. *Štátny učiteľský ústav*, rovnako uspokojivý stav.¹⁰

Rimavská Sobota, Mestská opatrovňa, situovaná v novej budove, mala problém hlavne v učiteľskej časti. Učiteľka ovládala len nemecký a maďarský jazyk. Triedy boli vyzdobené nápismi a obrazmi maďarskými, napr. L. Kossutha. *Štátna meštianska škola* nebola podrobená prehliadke.¹¹

Tisovec, Štátna meštianska škola koedukačná, v škole panoval priateľský duch. Deti riadne navštevovali školu. *Štátna škola ľudová*, hoci ju spravoval tamojší školský inšpektor, mala zlú dochádzku ako i prospech žiakov. Návrhom riešenia bolo spojenie ľudovej a meštianskej školy pod jednu správu. *Evanjelická škola ľudová*, vyučovalo sa v starej budove, ktorá sa pre výučbu vôbec nehodila. Nemala pomôcky ani adekvátnu výzdobu, žiadala o poštátne. *Rímskokatolícka ľudová škola* vo výučbe využívala len maďarské triedne knihy, i výkazy slovensko-maďarské. Učiteľ nebol schopný vyučovať, jeho manželka, učiteľka, nevyučovala vôbec.¹²

Revúca, Štátna ľudová škola, bola umiestnená v novej budove. Inšpekcia navštívila len výučbu ručných prác. *Štátne reálne gymnázium* malo len dve triedy v starej budove vyhovujúcej školským potrebám.

Jelšava, Štátna meštianska škola koedukačná mala štyri triedy umiestnené v ústave pre hluchonemých. Malé triedy poskytovali dostatok priestoru pre výučbu. Riaditeľ školy F. Tokár za vedenie a prácu získal pochvalu od inšpektorov. *Štátna ľudová škola* získala novú budovu, ale nemala doriešené financovanie školy.

Šivetice, Evanjelická ľudová škola mala len 25 detí. Nízky počet žiakov bol pripisovaný poklesu pôrodnosti. V škole sa používali spisy maďarské. Príčinu nepriaznivého stavu videl vyučujúci v neskorom dodaní správnych, slovenských tlačív zo štátneho vydavateľstva.¹³

Betliar, Štátna ľudová škola mala štyri triedy s vyučovacím jazykom slovenským. Správca školy K. Breznay, hoci pôsobil na slovenskej škole, po slovensky nevedel. Vyučoval iba po maďarsky pričom zo 14 detí, ktoré vyučoval, iba jedno hovorilo po maďarsky. Všetky spisy správcu vybavovala jeho manželka.¹⁴

Dobšiná, Štátna ľudová škola, v desiatich miestnostiach sa učilo osem tried, vyučujúcich pedagógov bolo deväť. Z nich K. Schwanz vyučoval len nemeckému jazyku, pričom bol v zbere nadbytočný. Napriek tomu poberal plný plat a výhody s ním spojené. Dochádzka bola dobrá, hoci ju navštevovalo len 15 dievčat. Uprednostnili školu katolícku. *Štátna meštianska škola*, umiestnená v novej vyhovujúcej budove. Pre neadekvátnu pedagogickú činnosť bolo potrebné odvolať nielen riaditeľa J. Rejthara, ale aj niektorých členov pedagogického zboru.¹⁵

Remetské Hámre, Štátna ľudová škola dvojtriedna. Vyučovanie V. Lukáča, učiteľa prírodopisu, správcu školy nebolo v súlade s novým smerovaním. Počínal si nevhodným

¹⁰ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

¹¹ Zistené nedostatky viedli k zastaveniu štátnej podpory pre školu. Voči učiteľke bolo začaté disciplinárne konanie.

¹² Bolo nariadené disciplinárne konanie voči vyučujúcemu i jeho manželke. NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

¹³ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

¹⁴ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

¹⁵ V okrese bolo poukazované aj na prípad E. Pálfyovej, učiteľky štátnej ľudovej školy. Podľa správy nevedela dobre po slovensky, výučba nebola v duchu československej republiky. Triedy boli umiestnené v bývalej krčme. Nevyhovovali účelom pedagogickým. NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

spôsobom. Na škole vyučoval aj syn správcu, D. Lukáč, čo vylučovali vtedajšie predpisy o rodinkárstve v štátnej službe.

Veľký Folkmár, Evanjelická ľudová škola, jednotriedna, priestory ako i dochádzka nevyhovovala potrebám žiakov. Z 37 detí bolo na vyučovaní prítomných len 5. Učiteľ A. Ďurkovič nevedel po slovensky písať ani hovoriť. *Rímskokatolícka ľudová škola*, jednotriedna, mala rovnaký dochádzkový problém. Zo 104 detí chodilo do školy len 5. Učiteľka E. Lukáčova neovládala slovenský jazyk, v dôsledku čoho sa deti nevedeli správne slovensky vyjadrovať. V zlom stave mala aj úradné školské písomnosti.

Gelnica, Mestská meštianska školy nemecká, bola umiestnená v starej budove vo vyhovujúcom stave. Slovenská trieda so 74 žiakmi bola situovaná, podľa inšpekcie, v najhoršej miestnosti. *Štátna ľudová škola* s vyučovacím jazykom nemeckým vyhovovala.¹⁶

Pozdišovce, Evanjelická ľudová škola. Dochádzka bola dobrá, z 56 detí bolo prítomných 51. Umiestnenie bolo nevyhovujúce, nakoľko počas výučby pobehovala medzi žiakmi hydina i domáce zvieratá. Učiteľ Petrivalský neovládal slovenský jazyk. Jazykový hendikep nahrádzala jeho manželka. Bolo začaté disciplinárne konanie, zastavená štátna podpora.

Vyšné Nemecké, Štátna ľudová škola, jednotriedka. Učiteľ J. Štavnický nepoznal slovenský pravopis, nesprávne klasifikoval deti, nezapisoval správne do pedagogických dokumentov, nevedel úradné knihy.¹⁷

Tibava, Rímskokatolícka ľudová škola, jednotriedka. Učiteľ F. Musko, ktorý získal pedagogické vzdelanie v Jágri v roku 1919, nevedel po slovensky.¹⁸ Zriaďovateľ hľadal pre školu nového učiteľa.

Sobrance, Štátna ľudová škola, úplne vyhovovala. Trojtriedna.

Závadka, Štátna ľudová škola, budova zničená, nevyučovalo sa.

Zalužice, Štátna ľudová škola, jednotriedna. Učiteľ M. Gregáššy nevedel po slovensky. V škole vládol neporiadok a nepravidelná dochádzka bola na dennom poriadku. Z 83 detí bolo prítomných 30 školopovinných detí. Škole bolo udelené pokarhanie.

Dlhé, Rímskokatolícka škola, jednotriedna. Učiteľ V. Halyka nevedel po slovensky, z 20 detí prítomných bolo 8.

Bánske, Rímskokatolícka škola, jednotriedna. Učiteľ M. Skiba nevedel správne vyplňovať úradné dokumenty. Škola nemala dostatok vhodných učebníc ani pracovných zošitov. Nedostatočná dochádzka, z 88 školopovinných detí chýbalo 50.

Vehec, Rímskokatolícka škola, dvojtriedna. Úradne knihy vyplňovali spoločne učitelia, ktorí nevedeli po slovensky, J. Koziarska a F. Dula. Dohovárali sa v maďarskom jazyku.

Čemerné, Gréckokatolícka škola, jednotriedna. Využívala staré nevhodné knihy a dokumenty, nové nepoužívala.¹⁹

Udavské, Rímskokatolícka ľudová škola, dvojtriedna. Učiteľ v prvej triede nevedel po slovensky, v druhej triede vyučujúci nevykonávali riadne svoje vyučovacie povinnosti.

Vyšná Radvaň, Štátna ľudová škola, dvojtriedna. Pedagóg, S. Zelenka, vyučoval v ruskom jazyku z ruských kníh.

¹⁶ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312. V mnohých obciach, napriek snahe učiteľa o pravidelnú dochádzku detí do školy, sa nepodarilo daný cieľ dosiahnuť, keďže rodičia sa učiteľovi vyhrážali vyst'ahovaním, či fyzickým násilím.

¹⁷ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

¹⁸ Referát ministerstva školstva v Bratislave upovedomoval všetky školské inšpektoráty na Slovensku, aby pri zmenách učiteľských síl, zvlášť na ľudových školách prísne kontrolovali, či je vybraný pedagóg kvalifikovaný v Maďarsku. Ak sa daná skutočnosť preukázala, mali mu zabrániť vo výučbe. Osoby bez československého občianstva nemohli pôsobiť v školstve. Štátny archív v Nitre, (ďalej SAN) pobočka Topoľčany(ďalej PTO), fond Školský inšpektorát Bánovce nad Bebravou 1922-1949 (ďalej SIB), krabica 1.(ďalej k.)

¹⁹ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

Obec *Poljana* nemala školu vôbec, keďže pôvodná budova bola zničená. Deti nechodili do školy.

Šarišské Bukovce, Gréckokatolícka ľudová škola, jednotriedna. V prvom roku sa vyučovalo v ruskom jazyku, v druhom v slovenskom jazyku. Dochádzka nebola pravidelná, z 75 detí prítomných 34. Všetky deti písali na tabuľky, keďže rodičia, v dôsledku zlej finančnej situácie si nemohli dovoliť zakúpiť zošity, ani atrament pre potreby svojich detí.²⁰

Svidník, Rímskokatolícka ľudová škola, dvojtriedna. Vyhovujúca, avšak potrebovala ďalšieho učiteľa. *Štátna ľudová škola*, jednotriedna, nevyučovalo sa.

Zborov, Štátna ľudová škola, vyučovalo sa v jednej budove, kde bolo zavedené poldenné vyučovanie. Druhá školská budova bola zničená strelbou počas vojny. Úradné dokumenty neboli vedené riadne.

Prešov, Rímskokatolícka škola. Podľa inšpekcie problémom bola nedochvilnosť učiteľov, nezapisovali do triednych kníh, neudržiavali disciplínu. Škole bola pozastavená štátna podpora. *Štátny učiteľský ústav*, situácia uspokojivá.²¹

Široké, Rímskokatolícka ľudová škola, dvojtriedna. Učiteľ A. Angelovič veľmi zle viedol triedne knihy. Tlačivá vyplňoval iba ceruzkou, atrament podľa neho nedobre zasychal. Inšpekciu obviňoval, že sa k nemu správa tyransky. Učiteľka danej školy mala dokumenty v poriadku. Škole bolo nariadené disciplinárne konanie a zastavená štátna podpora.

Spišské Podhradie, Cvičná škola učiteľského ústavu, jednotriedna v starej budove. Používala staré tlačivá. *Rímskokatolícka ľudová škola*, nemala obraz prezidenta, používali maďarské zošity. Zastavená štátna podpora.

Učiteľský ústav Spišskej kapituly, podmienky dostatočné.²²

Levoča, Štátna meštianska škola koedukačná, situovaná do bývalej vyššej dievčenskej školy. Zabrala len predné miestnosti, zadné, vrátane bývalého internátu, neboli využívané. Do budúcnosti sa plánovalo voľné miestnosti využiť pre novú, štátnu ľudovú školu, ktorá dovedy nebola v Levoči založená. Internát mal prejsť pod správu sociálnych služieb pre potrebu nevidiacich. *Reálne gymnázium* fungovalo v úplne novej budove, podľa správy najlepšie vybavené na Slovensku. Keďže nebolo v meste ľudovej školy štátnej, celé okolie bolo silne maďarizované, aj preto, podľa správy, bolo potrebné ľudovú školu z dôvodov štátnych zriadiť.

Kežmarok, Štátna meštianska škola koedukačná, umiestnená v budove štátnej škole ľudovej, rozmermi nevyhovovala vyučovacím potrebám. Dochádzka i prospech vyhovovali.

Hanušovce, Rímskokatolícka ľudová škola, jednotriedna. V škole bolo 6 detí, výučba nezačínala včas. Učiteľka A. Kertosová nebola na vyučovaní prítomná. Úradné knihy neboli riadne vyplnené.²³

Vyšné Ružbachy, Rímskokatolícka škola ľudová, dvojtriedna. V škole neboli odstránené maďarské nápisy, zo 48 detí bolo v škole 18. Škola nemala obraz prezidenta, kriedy ani iné školské pomôcky. Štátna podpora bola zastavená.²⁴

Lomnica, Evanjelická škola ľudová, jednotriedna. Nemali triednu knihu, obraz prezidenta chýbal, písali do nevhodných zošitov.

Hybe, Evanjelická ľudová škola, štvortriedna. Všetko bolo v poriadku až na používanie vyobrazení s maďarskými nápismi. Školu navštevovalo 240 detí. *Rímskokatolícka ľudová škola*, jednotriedna nevyhovovala, sídlila v starej budove. Niektoré predmety ako kreslenie, prírodopis a spev sa nevyučovali.²⁵

²⁰ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²¹ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²² NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²³ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²⁴ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²⁵ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

Liptovský Sv. Mikuláš, Štátna meštianka škola, preplnená. Časť tried museli umiestniť do budovy ľudovej školy. Pedagogický zbor vykonával povinnosti svedomito. Riaditeľ si sťažoval „iba“ na učiteľa J. Tomáška, ktorý podľa neho rozširoval boľševické idey. Žiadal jeho odstránenie.

Trstená, Reálne gymnázium, umiestnenie školy v starej budove komplikovala nevhodná cestná komunikácia, ktorá spôsobovala slabú dochádzku detí do školy.

Ružomberok, Štátna meštianska škola, situovaná v zadnej časti vojenských kasární, čo viedlo k dobrej dochádzke i prospechu. *Reálne gymnázium*. Vplyvom vonkajších okolností nebol profesorský zbor uspokojivý. Všetci, vrátane riaditeľa, žiadali o preloženie.²⁶

Kováčová, Štátna ľudová škola, jednotriedna. Počas vojny bola budova školy zničená streľbou, ale po vojne opravená. Výučba sa realizovala v normálnom duchu.

Prievidza, Reálne gymnázium, umiestnené v budove z roku 1666, ktorá podľa správy vyzerala ako väzenie. Malé triedy potrebovali stavebné úpravy, aby aspoň čiastočne vyhovovali školským potrebám.

Zlaté Moravce, Reálne gymnázium, umiestnené v dvoch budovách vzdialených od seba štvrt' kilometra. Dozor sa v škole ťažko realizoval, čo bolo ústavu na škodu. *Štátna meštianska škola*, bola v novej budove vyhovujúca po všetkých stránkach.²⁷

Súhrnne správy o jednotlivých školách načrtávali situáciu v slovenskom školstve v roku 1921. Čím viac na východ, tým bola situácia horšia. Stredné školstvo bolo, až na niekoľko výnimiek, v relatívnom poriadku. Obdobná situácia panovala aj v školstve meštianskom, kde po výmene nekvalifikovaných síl a nástupe kvalifikovaných učiteľov nastávalo postupné zlepšenie. Najhoršia situácia panovala v školstve ľudovom, teda základnom vzdelávacom kameni v príprave detí a ich ďalšom vývoji. Situácia nebola zlá len s ohľadom na technický stav budov, ale aj v radoch pedagógov. Predstavené školy jasne ukazovali na potrebu reforiem, ale postupných, nie rýchlych.²⁸

Použitá literatúra

Pramene

Národný archív Praha, fond:

Ministerstvo školství 1918-1949.

Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany, fondy:

Školský inšpektorát Bánovce nad Bebravou 1922 - 1949

Sbírka zákonů a nařízení 1918-1938

Věstník Ministerstva školství a národní osvěty 1918-1922

Správy školského Referátu v Bratislave 1920-1922

Slovenský národný archív, Bratislava, fondy:

Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave 1919-1938

Literatúra

BILČÍK, Jozef. Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl. In *Slovenská archivistika*, 1975, roč. X., č. 1, s. 58-97.

²⁶ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²⁷ NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

²⁸ Správa z inšpekčnej cesty videla príčinu problémov v tom, že niektorí pedagógovia boli členmi politických strán, ktoré mali rozdielne názory na vývoj školstva. Správa požadovala, aby úradníci boli absolútne nestranní vo výkone svojej funkcie. NAP, fond MŠ 1918-1949, k. 312.

KÁZMEROVÁ, Ľubica. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 - 1945)*. Bratislava: Veda 2012, 142 s.

KÁZMEROVA, Ľubica. *Medzivojnové premeny školstva a kultúry*. In Ferenčuhová, Bohumila - Zemko, Milan (ed.) *V medzivojnovom Československu 1918-1939*. Bratislava: Veda, 2012, 543 s.

PLACHT, Otto - HAVELKA, František. *Příručka školské a osvětové správy: pro potřebu služby školských a osvětových úřadů a orgánů*. Praha: Státní nakladatelství, 1934, 1930 s.

PhDr. Adriana Kičková, PhD. pracuje ako odborná asistentka na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Zaoberá sa vývojom medzivojnovnej školskej sústavy, vrátane spolkovej činnosti učiteľov s dôrazom na nitriansky región.
akickova@ukf.sk

Recenzoval
Vladimír Michalička

JOZEF MÁTEJ: V ROKOCH HĽADANIA (1959 – 1964).

Vladimír Michalička

Abstrakt

Štúdia je pokračovaním state o biografických údajoch Jozefa Máteja viažucich sa k prelomu 50. a 60. rokov (1958 – 1964) a analýzou jeho vedeckej publikačnej tvorby. V uvedenom období pripravil dve zásadnejšie knižné diela, jednu názornú učebnú pomôcku na výuku dejín pedagogiky a desiatky časopiseckých štúdií a článkov, v ktorých sa už etabloval ako dozrievajúci historik školstva a pedagogiky.

Kľúčové slová: Jozef Mátej, učitelia a protifašistický odboj, Slovenské národné povstanie, Ján Kvačala, vlasteneckí učitelia.

Koncom 50. rokov 20. storočia pôsobil Jozef Mátej ako odborný asistent Katedry pedagogiky a psychológie Fakulty sociálnych vied Vysoké školy pedagogickej v Bratislave, ktorú viedol prof. PhDr. Juraj Čečetka. Po transformácii školy v roku 1959 a včlenení jej pracovísk do Univerzity Komenského v Bratislave sa stal členom Katedry pedagogiky a psychológie Filozofickej fakulty UK. Jeho nadriadeným bol akademik Gustáv Pavlovič (v r. 1950 – 1970).¹

Vzhľadom na rozšírený vyučovací úväzok² a pokračujúcu publikačnú činnosť úspešne napredovala jeho učiteľská kariéra. Dňa 3. 7. 1959 mu Vedecká rada VŠP za obhájenie kandidátskej dizertačnej práce Školská výchova za tzv. slovenského štátu (so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu)³ priznala vedecký titul kandidát pedagogických vied. Za krátky čas, s účinnosťou od 1. 2. 1961, sa stal docentom pedagogiky na zmienenej katedre. Viedol prednášky z pedagogiky a dejín pedagogiky, semináre, konzultácie k uvedeným prednáškam a skúšal študentov. Zapájal sa ako člen KSS do stranického života, bol aj členom ďalších spoločenských a masových organizácií (ROH, ZČSSP), čo bolo nevyhnutnou súčasťou dobovej mimopracovnej výbavy vysokoškolského učiteľa. Postúpil aj v rebríčku akademických funkcionárov školy, keď v rokoch 1963 – 1965 zastával post prodekana Filozofickej fakulty UK v Bratislave.⁴

Aj v osobnom živote prežíval pokojné obdobie. Po svadbe koncom roka 1952 so Zlaticou Pleškovou (nar. 1935) získali novomanželia byt na dnešnej Tolstého ul. v Starom meste po nevestinom otcovi Michalovi Pleškovi.⁵ Postupne sa im narodili deti: Soňa (1953), Rastislav (1957) a Miroslava (1958).

V nadväznosti na štúdiu a publikovanie knižnej monografie z problematiky dejín školstva Slovenskej republiky v rokoch 1938 – 1945 začal sa hlbšie zapodievať aj problematikou účasti slovenských učiteľov v Slovenskom národnom povstaní, ktorá sa tiahne ako červená niť temer celým jeho dielom. Bezprostredným impulzom mu bola v roku 1953 uverejnená štúdia o učiteľovi Jánovi Nálepkevi.⁶

¹ *Pedagogická encyklopédia Slovenska 1*. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 1984, s. 395.

² V 50. rokoch mu bol za to niekoľkokrát zvyšovaný plat. Kádrový posudok Juraja Cabana. Osobný spis Jozefa Máteja. Registratúrne stredisko FFUK, Gondova 2, Bratislava.

³ *Školská výchova za tzv. slovenského štátu (so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958. 208 s.

⁴ Miháľechová, M.: *Život a dielo Jozefa Máteja*. Bratislava: A – F Lingua, 2008, s. 18.

⁵ Michal Pleško (1901 – 1962), učiteľ, ústredný osvetový inšpektor Povereníctva školstva SNR.

⁶ Okolnosti záujmu som bližšie rozviedol v stati Prvé odborné práce Jozefa Máteja. In *Historicko- pedagogické fórum*, 4, č. 1 (2016), s. 35.

Na túto štúdiu (a neskôr ďalšie) priamo nadväzuje druhá knižná práca Jozefa Máteja *Slovenské učiteľstvo v boji proti fašizmu 1939 – 1945 (Príspevok k dejinám boja slovenského učiteľstva proti fašizmu)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1960, 240 s.

Výber, resp. rozvinutie tejto témy vyplynulo Mátejovi z náhodnej okolnosti, že sa začiatkom 50. rokov 20. storočia dostal k dokumentom vyradeným z archívu Povereníctva školstva a osvety.⁷ Po postupnom spracovaní profilov učiteľov, účastníkov Slovenského národného povstania (Ján Gierec, Jozef Bušniak, Ladislav Dzurányi, Ladislav Sára) či už jednotlivo alebo v súhrnných článkoch, obrátil sa na verejnosť s výzvou *Pomôžte zbierať materiál o učiteľoch – účastníkoch Povstania* uverejnené v roku 1958 v Učiteľských novinách. Výzva však nepriniesla očakávaný výsledok. Ako píše v úvode knižnej práce: „... na túto moju žiadosť reagovalo iba sedem ľudí, ktorí mi poskytli veľmi skromné údaje.“⁸ Obrátil sa teda na riaditeľstvá škôl, kde mnohí z týchto učiteľov pôsobili, na ich rodinných príslušníkov a ďalších jednotlivcov a excerpoval aj archívny materiál Povereníctva školstva a osvety v Bratislave.⁹ Tento dôsledný metodický postup mu umožnil získať bohatší materiál, ktorý vytvoril základ jeho knižnej publikácie.

Monografia pozostáva z predslavu (s. 5 – 7), úvodnej štúdie (s. 9 – 32), vlastnej medailónovej časti (s. 33 – 231), zoznamu literatúry (s. 233 – 234) a menného registra (s. 235 – 238).

V predsluve vysvetľuje autor zrod myšlienky spracovať uvedenú tému, približuje postup svojej práce a spôsob získania historického materiálu. Sformuloval aj poslanie práce, ktoré spočívalo v úsilí: „... ukázať... ako sa zúčastňovali najlepší z radov slovenských učiteľov spolu s robotníkmi, roľníkmi a pracujúcou inteligenciou pod vedením našej strany v boji proti nemeckému a slovenskému fašizmu.“¹⁰

Vo vstupnej časti knihy načrtáva spoločensko-politickú situáciu prvej Slovenskej republiky (Mátejom označovanej ako tzv. slovenský štát). Podčiarkuje predovšetkým nedemokratickosť vtedajšej spoločnosti a ďalšie jej negatívne črty. Následne si všíma ako sa k tejto situácii stavalo učiteľstvo, najmä tá jeho časť, ktorá s režimom nesúhlasila a opisuje viacero prejavov odporu voči tejto situácii (kritika opatrení v školskej politike, vynechávanie tej časti obsahu vzdelávania, ktorý považovali za spiatocnícky, nárast nespokojnosti a jej prerastanie do ilegálnej odbojovej činnosti, ktorá vyvrcholila účasťou učiteľov v Slovenskom národnom povstaní). V rámci vstupnej štúdie približuje aj odbojové aktivity niektorých významnejších učiteľov (F. Kráľ, A. Markuš, P. Jilemnický a ďalších).

Ťažiskovou časťou monografie sú medailóny slovenských učiteľov (celkovo ich je 49 a 11 takých, o ktorých sa mu podarilo zistiť len heslovité údaje). V jednotlivých medailónoch približuje základné biografické údaje, učiteľské pôsobenie a zapojenie sa do ilegálnej odbojovej činnosti, ku každému (až na jeden medailón) je pripojená jedna alebo viac fotografií.

Ak by sme sa mali vyjadriť k negatívnym stránkam Mátejovej monografie, znovu je to používanie lexiky, fráz a zvrátov, charakteristických pre publicistický (ale aj odborný) text 50. rokov 20. storočia. Ďalej to bolo časté používanie úvodzoviek (v snahe ironizovať pôvodný text), nejednotné používanie názvov Slovenské národné povstanie, resp. Povstanie, viackrát spomína evidenciu nespoľahlivých učiteľov bez uvedenia konkrétneho dokumentu.

Samozrejme, Mátejova práca má aj svoje nespochybniteľné prednosti, kvality. Predovšetkým je to téma, ktorá sa stala predmetom jeho celoživotného výskumného záujmu a na vyššom kvalitatívnom stupni dozrela o dve desaťročia neskôr. Kladne treba hodnotiť

⁷ Tamže.

⁸ V predsluve k uvedenej publikácii, s. 5.

⁹ Časť tohto materiálu je uložená v pozostalosti Jozefa Máteja v Slovenskej národnej knižnici.

¹⁰ *Školská výchova za tzv. slovenského štátu (so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1958, s. 7.

metodický postup autora pri jej spracovaní a predovšetkým sofistikované získavanie historického materiálu pre uvedenú prácu. Aj keď v tejto monografii nespracoval túto tému vyčerpávajúcym spôsobom (zachytil len odbojovú činnosť učiteľov, ktorí zahynuli), predsa vytvoril rámcový obraz o protifašistickom odboji slovenských učiteľov. Z tematického zamerania vyplynula aj dobová politická angažovanosť diela, ktorá i svojim slovníkom tkvela ešte hlboko v päťdesiatych rokoch 20. storočia.

Ohlas Mátejovej práce v odbornej verejnosti bol slabší ako pri jeho prvotine z roku 1958. Boli uverejnené tri recenzie, a to skôr v mimopedagogických periodikách, pričom zaujímavosťou je, že knihu nerecenzovala ani Jednotná škola.¹¹

Najfundovanejšiu recenziu uverejnil pod značkou J. J. slovenský historik Jozef Jablonický (1933 – 2012) v Historickom časopise.¹² Vytkol Mátejovi, že mohol diferencovať učiteľov, ktorí pochádzali z komunistického prostredia a tých, ktorí pochádzali z okruhu nefašistickej opozície. Upozornil autora na omyl, že väčšina slovenského učiteľstva bola pomylená ľudáckou ideológiou, naopak, tá mala medzi učiteľmi živnú pôdu. Trefne tiež poznamenal, že autor v medailónoch o mŕtvych učiteľov píše nekriticky, napr. o A. Felcánovi.¹³

Učiteľské noviny priniesli recenziu Gustáva Hupku (1925 – 2012, básnik, inak osobný priateľ J. Máteja).¹⁴ Tento v nej vyzdvihol autorovu schopnosť sústrediť a spracovať bohatý historický materiál a ocenil dielo ako vedeckú prácu širokého politického významu. Podotkol však, že pri mnohých medailónoch mal autor málo materiálu, a to spôsobilo, že niektoré medailóny vyznievajú menej plasticky, pripomínajú skôr kronikársky záznam.¹⁵

Posledná recenzia z pera M. Vaníka bola publikovaná v mesačníku Za socialistickú školu.¹⁶ Popri ocenení tematiky práce vyčíta autorovi niektoré nedôslednosti v údajoch o učiteľoch a dopĺňa, že autor prehliadol niektoré učiteľské osobnosti z východného Slovenska, ktoré sa angažovali v protifašistickom odboji v radoch armády.¹⁷

V podobnom duchu vníma uvedenú monografiu aj M. Miháľechová, ktorá uvádza, že práca mala viac historický ako pedagogický aspekt.¹⁸

Začiatkom 60. rokov 20. storočia sa Jozef Mátej začína hlbšie venovať ďalšej historicko-pedagogickej téme – životu a dielu Jána Kvačalu, zakladateľovi modernej vedy o J. A. Komenskom – komeniológii. Nepoznáme bližšie dôvody tohto záujmu, ale je zrejmé, že súvisí s jeho dávnejším záujmom o život a dielo Komenského. Ďalším motívom mohlo byť vtedy blížiacie sa sté výročie narodenia Kvačalu a Mátejovo úsilie splatiť „*velkú podľnosť voči osobnosti a dielu svetoznámeho komeniológa.*“ (text na obálke monografie o Kvačalovi). Pravdepodobným impulzom k napísaniu a vydaniu tejto monografie bola aj skutočnosť, že Slovenské pedagogické nakladateľstvo vydávalo edíciu Zo slovenskej pedagogickej minulosti, ktorú v tom čase redigoval práve Jozef Mátej.

Prvým publikovaným príspevkom na túto tému bol medailón o Kvačalovi uverejnený v Kultúrno-politickom kalendári na rok 1962¹⁹ a následne krátky popularizačný článok *Ján Kvačala – komeniológ a vedec svetového významu* uverejnený v Učiteľských novinách²⁰ Prakticky do svojej smrti, dokonca ešte v roku úmrtia, napísal (okrem monografie a jednej

¹¹ S najväčšou pravdepodobnosťou preto, že od roku 1961 bolo jej vychádzanie prerušené, v roku 1964 bola recenzia už neaktuálna.

¹² *Historický časopis*, 10, č. 2 (1962), s. 305 – 306.

¹³ Tamže, s. 306.

¹⁴ Učiteľské noviny, 10, č. 34 (1960), s. 6.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Za socialistickú školu, 9, č. 8 (1960), s. 766 – 767.

¹⁷ Tamže, s. 767.

¹⁸ Miháľechová, M.: *Život a dielo Jozefa Máteja*. Bratislava: A – F Lingua, 2008, s. 39.

¹⁹ Ján Kvačala (1862 – 1934). In: *Kultúrno-politický kalendár*. Bratislava: Osveta, 1961, s. 250 – 251.

²⁰ *Učiteľské noviny*, 12, č. 6 (1962), s. 6.

reakcie na recenziu) celkovo osem článkov a statí do odbornej i kultúrnej tlače a knižných zborníkov, z toho jeden bol publikovaný v Poľsku.

Monografia o Kvačalovi,²¹ napriek svojmu menšiemu rozsahu, je prvou novodobou prácou o tomto významnom slovenskom historikovi európskeho významu. Autor v nej približuje v prvých štyroch kapitolách jednotlivé úseky, ktorými sa uberal Kvačalov osobný a profesný život (detstvo a mladosť, učiteľské pôsobenie v Bratislave, pobyt a práca v Rusku, návrat do ČSR a život v Bratislave). Hlavnú pozornosť v tejto časti venuje jeho prvým a neskôr aj zrelým komeniologickým a iným historickým prácam. Ďalšia kapitola analyzuje spoločenské, politické a filozofické názory Kvačalu, potom už autor v skratke uvádza mená a práce niektorých predchodcov Kvačalu v komeniologickom bádani. Za ťažiskovú možno považovať kapitolu o Kvačalovi ako komeniológovi, v ktorej už charakterizuje jeho hlavné komeniologické práce a približuje ohlas, ktoré vyvolali v domácom prostredí a v zahraničí. Posledné dve kapitoly prinášajú pohľad na Kvačalu ako znalca Campanellovho diela a autora *Dejín reformácie na Slovensku*, v ktorých sa dotýka aj otázok školstva. Jozef Mátej pripája aj záverečné zhrnutie, zoznam použitej literatúry a prameňov a menný register.

V tejto historicko-pedagogickej práci sa už prejavuje ako zrelší bádateľ, ktorý dokázal na malom priestore spracovať relatívne ucelený obraz života a diela Jána Kvačalu. Pravdepodobne pre krátkosť času, v ktorom pripravoval monografiu,²² opieral sa Mátej takmer výlučne o sekundárne pramene (knižnú a časopiseckú literatúru). Obišiel napr. bohatú korešpondenciu Kvačalovu, ktorá sa nachádza na Bohosloveckej fakulte UK v Bratislave a to mu neumožnilo podať hlbší obraz o osobnosti a prínose Kvačalu, skôr len základnú skicu. Je však paradoxom, že ani s odstupom viac ako polstoročia sa nenašiel historik, ktorý by túto prácu z hľadiska obsahu a hĺbky poznania rozšíril, a tak zostáva Mátej aj po desaťročiach prvolezcom v kvačalovskej téme.

Životopisná práca o Kvačalovi vyvolala pomerne široký ohlas v odbornej verejnosti. Bolo uverejnených celkom päť recenzií v pedagogických a cirkevných periodikách. Kým recenzia (skôr anotácia) D. Bučenca v *Učiteľských novinách*²³ len približuje čitateľom obsah publikácie, ďalšie recenzie sú podstatne fundovanejšie.

Recenzent J. Čečetka v prvom rade oceňuje Mátejevú zásluhu na spracovaní kvačalovskej témy, hoci aj len „referatívne“.²⁴ Poplatne dobe síce pripomína Kvačalov prekonaný idealistický svetonázor, ale odporúčal vydať v spomenutom roku aspoň kritický výber z jeho komeniologického diela. Žiaľ, tento námet sa nerealizoval ani dnes, po viac ako polstoročí.

Kontroverzná bola kritika českého historika Tichého uverejneného v pražskom pedagogickom časopise *Pedagogika*. Recenzent v úvode upozornil na niektoré autorove nepresnosti, nedorozumenia či omyly. Išlo o výhradu k tvrdeniam Máteja o nemeckom pôvode historika A. Gindelyho, na interpretáciu Kvačalovho názoru na rodisko Komenského, na možnosť stretnutia Leibniza s Komenským a niektoré ďalšie otázky. Časopis *Pedagogika* v ďalšom z čísiel uverejnila odpoveď J. Máteja na uvedené recenzentove výhrady. Redakcia ju uverejnila so zdôvodnením, že Tichého kritické vyjadrenia neboli v poriadku. Mátej ich v reakcii na uverejnenú recenziu uviedol na pravú mieru, jedine pripustil recenzentovu výhradu, že obišiel archívny materiál, najmä Kvačalovu korešpondenciu. Ako uviedol, rozsiahly archívny materiál bol v tom čase nespracovaný a vyslovil nádej, že iní bádatelia ho v budúcnosti preskúmajú. Dodal, že aj rozsah práce bol limitovaný a že pôvodne zaradenú

²¹ *Ján Kvačala (Život a dielo)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1962. 80 s. Vyšlo ako 5. zv. edície *Zo slovenskej pedagogickej minulosti*. Recenzovali doc. L. Bakoš a doc. M. Zeman.

²² Pripúšťa to aj J. Čečetka v recenzii diela. In: *Jednotná škola*, 16, č. 5 (1964), s. 476.

²³ *Učiteľské noviny*, 13, č. 20 (1963), s. 6.

²⁴ *Jednotná škola*, 16, č. 5 (1964), s. 476.

kapitolu o Kvačalovi ako znalcovi D. E. Jablonského nakoniec na odporúčanie recenzentov vypustil.²⁵

Treťou rozsiahlejšou prácou z tohto obdobia je publikácia – učebná pomôcka *Portréty slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov* (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1963. 23 s. + 18 portrétov). Hoci sa Mátej nechal pri tvorbe tejto práce inšpirovať podobnými súbormi portrétov spisovateľov, hudobníkov, výtvarníkov a pod., ide o prvú (a nateraz aj poslednú) názornú učebnú pomôcku pre výučbu pedagogiky, resp. dejín pedagogiky. Navyše, je v nej zrealizovaná Komenského idea názornosti.²⁶

Učebná pomôcka prináša popri úvode 18 krátkych medailónov slovenských pedagógov a učiteľov od 17. do 20. storočia (M. Bel, A. F. Kollár, S. Tešedík, až po učiteľov – účastníkov protifašistického odboja a SNP).²⁷

Značný rozsah, ale aj rozdielne zameranie a hodnotu mala v tomto období publikačná aktivita Jozefa Máteja v pedagogickej a kultúrnej tlači.

Stálou záležitosťou zostávala osobnosť a dielo J. A. Komenského. Pri ňom sa vrátil k problematike pedagogického myslenia v druhej polovici 19. storočia, keď analyzoval záujem slovenskej pedagogiky o život a dielo Komenského ako sa odzrkadľoval v pedagogickom časopise *Dom a škola*²⁸ a v pedagogických časopisoch v rokoch 1859 – 1879,²⁹ ktorými nadviazal na svoju staršiu štúdiu z roku 1953. Samozrejmosťou boli aj Mátejove recenzie novej komeniologickej literatúry.

Pri rôznych výročiach a príležitostiach sa vo svojich článkoch vracal k súhrnnej historickej informácii o účasti učiteľov v protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní, celkovo päť článkov v *Učiteľských novinách*. Základný materiál z publikovanej monografie z roku 1960 uverejnil v siedmich článkoch, zväčša v *Učiteľských novinách* (J. Nálepka, J. Gierec, J. Bušniak, L. Dzurányi, L. Sára, A. Markuš). Išlo však už len o štylisticky upravené medailóny, niektoré uverejnené aj duplicitne v dvoch periodikách. Tematicky blízke boli aj dva príspevky o Ladislavovi Novomeskom. Boli už informačne hodnotnejšie, nakoľko v predchádzajúcich rokoch bol Novomeský osobou non grata.

Trvalú publicistickú pozornosť venoval aj pedagogickým osobnostiam ruskej a sovietskej epochy (L. N. Tolstoj, A. S. Makarenko, N. K. Krupská). V obsiahlejších statiach tlmočil učiteľskej aj názory na školstvo, výchovu a vzdelávanie v dielach klasikov marxizmu-leninizmu (K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin), v ktorých zvyčajne predovšetkým ideologickú stránku ich názorov.

Nová historicko-pedagogická téma sa v Mátejovej tvorbe objavila na začiatku 60. rokov. Vtedy sa uskutočnila veľká pripomienka 100. výročia založenia Prvého slovenského ev. a. v. gymnázia v Revúcej. Ako sme už vyššie uviedli, k problematike školstva a pedagogiky 19. storočia mal Mátej veľmi blízko. Preto sa aj zúčastnil osláv tohto výročia, na ktorom vystúpil aj s príspevkom *Študentský život na revúckom gymnáziu*, ktorý sa dostal (spoločne s úvodným slovom, ktoré bolo vyjadrením jeho už vtedy významného postavenia medzi historikmi pedagogiky) aj do zborníka z tohto podujatia (vyšiel však až o tri roky neskôr).³⁰ V aktuálnom čase Mátej informoval o podujatí novinovou správou v *Učiteľských novinách*, *Kultúrnom živote* a v českej *Pedagogike*, ako aj kratšími príspevkami v

²⁵ *Pedagogika*, 11, č. 2 (1963), s. 236.

²⁶ Skutočne sa v čase môjho štúdia zarámované portréty použili na výzdobu chodby, v ktorej sa nachádzala Katedra pedagogiky FFUK na Gondovej ul. Pozn. V. M.

²⁷ V roku 1973 vyšlo druhé, rozšírené vydanie tejto pomôcky a v roku 1977 jej knižná podoba.

²⁸ Komenský v pedagogickom časopise *Dom a škola*. IN: *Jednotná škola*, 14, č. 6 (1959), s. 550 – 566.

²⁹ Komenský v slovenských pedagogických časopisoch v rokoch 1859 – 1879. IN: *Jednotná škola*, 14, č. 4 (1959), s. 359 – 369.

³⁰ *Zborník Sto rokov revúckeho gymnázia 1862 – 1962*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965.

Učiteľských novinách a Vychovávateľovi. V roku 1964 uverejnil v Jednotnej škole na pokračovanie stat' *Slovenské gymnáziá matičného obdobia*, v ktorej načrtol históriu a prínos troch slovenských gymnázií v Revúcej, Martine a Kláštore pod Znievom.

V roku 1961, resp. 1962 uverejnil v Učiteľských novinách a Našej univerzite aj prvé medailóny k životnému výročiu Petra Vajcika. Tento typ vycibrených Mátejovych článkov sa stal v neskorších rokoch pre jeho tvorbu príznačným.

Samozrejme, v jeho literárnej tvorbe nechýbali ani každoročne publikované recenzie novej historickej, historicko-pedagogickej a pedagogickej literatúry, správy z podujatí a iné, zväčša informatívne články.³¹

Celkovo možno konštatovať, že v rokoch 1958 – 1964 sa Jozef Mátej prezentoval v pedagogickej vedeckej sociéte tromi zásadnými prácami, ktoré už niesli pečať zrejúceho historicko-pedagogického bádateľa. Pravda, vzhľadom na čas, v ktorom tieto diela vznikali, mali isté ideové zameranie zvýraznené aj dobovo zaužívanou lexikou. Pri pohľade na jeho bibliografiu je zrejmé, že stále hľadal svoju nosnú tému (ňou sa stala tematika účasti učiteľov v protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní). Toto hľadanie viedlo k rozširovaniu jeho záujmu o ďalšie tematické okruhy, ku ktorým sa v neskorších rokoch stále vracal.

PhDr. Vladimír Michalička, CSc. (1950), absolvoval v roku 1977 odbor výchova a vzdelávanie dospelých na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, od roku 1984 pracoval v Múzeu školstva a pedagogiky v Bratislave. Zaoberá sa problematikou dejín slovenského školstva a pedagogiky, najmä 19. a 20. storočia, z tejto oblasti publikoval monografické práce a štúdie.

Kontakt: vlado0123@azet.sk

Recenzovala: Miroslava Slezáková

---

³¹ Podrobnejšie vid' Michalička, V.: *Jozef Mátej. Personálna bibliografia*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy, 1993.

NÁZORNÉ UČEBNÉ POMÔCKY NA PRVOM SLOVENSKOM EV. A. V. GYMNÁZIUM V REVÚCEJ

Vladimír Michalička

Abstrakt

Štúdia sa pokúša na základe školských výročných správ a literárnych prameňov zosumarizovať spôsob získavania, rozsah a charakter názorných učebných pomôcok na Prvom Slovenskom ev. a. v. gymnázium v Revúcej.

Prvé slovenské ev. a. v. gymnázium v Revúcej sa v posledných dvoch desaťročiach stalo predmetom zvýšeného záujmu o jeho históriu, a to najmä zásluhou historika Dušana Dubovského (1943 - 2016). Historiografia sa doteraz venovala zväčša len jednotlivým etapám vývoja gymnázia od jeho vzniku až po násilné uzatvorenie, vyšli monografie profesorov revúckeho gymnázia a ďalšie zaujímavé príspevky, ale problematika vyučovacieho procesu zostáva mimo pozornosti.

V našej štúdii sa zameriame na špecifický problém revúckeho gymnázia, ktorý doteraz nebol tematizovaný. Ide o vybavenie gymnázia názornými učebnými pomôckami, ktorých zavádzanie do vyučovania v čase pôsobenia revúckeho gymnázia bolo výrazným modernizačným prvkom.

Je zrejmé, že vedenie gymnázia a jednotliví profesori mali jasnú predstavu o ich význame vo výchovno-vzdelávacom procese, že sa usilovali o ich zveľaďovanie a každodenné využívanie, ako je to nakoniec epizodicky spomenuté v jednotlivých prácach o dejinách gymnázia a v monografiách o jeho profesoroch. Podstatnú časť informácií o nich však nachádzame len v školských výročných správach.

Východiskom k úvahám o názorných učebných pomôckach v podmienkach práce revúckeho gymnázia sú dve základné skutočnosti. Po prvé to je fakt, že gymnázium vo svojej výchovno-vzdelávacej práci sa riadilo pedagogickými zásadami J. A. Komenského, ktorý vo svojom diele po prvý raz formuloval princíp názorného vyučovania.¹ Druhou skutočnosťou je, že školský reformný dokument *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* vydaný v roku 1849 o. i. odporúčal cieľavedomejšie vybavovanie škôl učebnými pomôckami.²

Už v základnom dokumente revúckeho gymnázia, v štatúte školy (Ústrojnosť Slovenského evanj. aug. vyznania gymnasia Veľkorevúckeho) z roku 1864 bolo v § 15. stanovené, že patronátny konvent ustanoví jedného z profesorov (učbárov) prírodovedných predmetov za opatrovníka Muzea, ktorý „či zakúpené, či nazbierané, či darom prijaté, sem náležiacie predmety do zápisnice poznačuje, roztrieduje a pred porušením opatruje a patričným učbárom v čas potreby k upotrebeniu vydáva,— a stará sa o zvelebenie tohoto muzea.“³ O stave zbierok mal každoročne podávať správu gymnaziálnemu výboru.

V tejto prvej školskej výročnej správe je zmienka o tom, že škola vlastní 9 veľkých a 9 malých nástenných zemevidov (vyobrazení Zeme). Medzi prírodopisnými zbierkami sa nachádzalo 126 vypchatých vtákov kúpených za 80 zl., zbierka vtáčích vajec, chrobákov a

¹ Najmä v dielach Veľká didaktika, prakticky ho uplatnil v učebnici Svet v obrazoch.

² Srogoň, T.: *Samuel Ormis, život a dielo*. Bratislava: SPN, 1976, s. 22.

³ *Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1864/65*. Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1865, s. 8.

motýľov čiastočne zozbieraná a čiastočne dar od Júliusa Hlaváča,⁴ botanická zbierka venovaná Samuelom Göllnerom, 500-kusová mineralogická zbierka ako dar Ľudovíta Reussa⁵ a ďalších dobrodincov, prírodopisné nástenné tabule a fyzikálne pomôcky získané tiež zásluhou Ľ. Reussa.⁶

V ďalšom školskom roku výročná školská správa uvádza ako prírastky ďalšie názorné učebné pomôcky. Pre výučbu zemepisu a dejepisu daroval spisovateľ Peter Kellner (1823 – 1873, filozof, historik, spisovateľ) 32 starších i novších zemepisných máp a profesor Gustáv Schmidt zhotovil glóbus Orbis terrarum antiquis (Obraz antického sveta).

Do prírodopisnej zbierky pribudli jednotliviny (skamenené koleno, zub mastodonta, kus zo skameného duba) od rôznych darcov, zakúpený bol hladný achát a škála tvrdosti s diamantom. Na vyučovanie fyziky daroval Samuel Tomášik (1813 – 1887, evanjelický kňaz) vatriku,⁷ kúpou bol získaný Quarzeziánsky potápač.⁸ Numizmatická zbierka bola obohatená o 48 mincí ako dar Emila Pepicha (1845 - ?, pedagóg).⁹

V školskom roku 1865/66 pribudli ďalšie prírastky do prírodopisných zbierok, napr. 64 obálok s nerastmi popísanými J. B. Klemensom ako dar Martina Čulena (1823 – 1894, pedagóg, riaditeľ slovenského r. k. gymnázia v Kláštore pod Znievom).

Boli doplnené aj hudobné zbierky, a to nákupom či darom zniona (fortepiána), flauty, huslí a klavíra na štyri oktávy. Rozmnoženie hudobných nástrojov umožnilo otvoriť tzv. hudobný ústav, na ktorom vyučovali zdarma Samuel Ormis, Gustáv Lojko, a Pavol Krman. Do zemepisnej zbierky pribudol zemevid (glóbus) s priemerom troch stôp (cca 90 cm) ako dar farára Štefana Pekára z Kokavy. Ondrej Bodický daroval gymnáziu posviackový diplom z roku 1616.¹⁰

V školskom roku 1866/67 pribudla zbierka 85 kusov skamenelín. Zdárne sa rozrastala aj fyzikálno-chemická zbierka, o rozširovanie ktorej sa zaslúžil najmä Ivan Branislav Zoch. V súvislosti s týmto profesorom jeho biograf uvádza, že v čase jeho príchodu na ústav nebola škola vybavená učebnými pomôckami. „*Sám sa teda pustil zhotovovať prístroje. Prednáškami spojenými so „svetlopisnými“ obrázkami zarobil niekoľko zlatiek, za ktoré si z Viedne objednával to, čo si sám nevedel vyrobiť.*“¹¹

V chemickej zbierke sa uvádzajú nevyhnutné pomôcky (kolby, krivule, držiarka, podstavky a pod.) ako aj 47 najdôležitejších preparátov potrebných na vykonávanie chemických pokusov, takže sa dá hovoriť o jej takmer úplnosti.

Fyzikálna zbierka sa rozrástla kúpou veľkej Bunsenovej batérie, prístrojom na výrobu indukčnej elektriky (za 62 zl.), flintového hranola¹² a diamantu na rezanie skla. Pribudli aj rozličné pracovné nástroje (šrobováky, pilníky a pod). Gymnaziálny profesor Štefan Homola daroval gymnáziu libelu, Július Reuss pantograf, žiak Koloman Čech zasa hustomer. I. B. Zoch získal Danielovskú batériu zo štyroch elementov, indukčný prístroj, Liebigov kaliaparát¹³ a ďalšie drobnejšie vybavenie, vlastnoručne zhotovil hustomer so závažím, model

⁴ Hlaváč, Július (1853 - ?), divadelný ochotník, podporovateľ gymnázia, v tom čase študent gymnázia.

⁵ Reuss, Ľudovít Adolf (1822 – 1905), kňaz, zberateľ rozprávok a povestí.

⁶ *Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1863/64.* Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1864, s. 13.

⁷ Vatrika – typ batérie, zdroja elektriny. Vo výročnej školskej správe za školský rok 1865/66 je poznámka, že prístroj nakoniec nebol škole dodaný; I. B. Zoch sa pokúsi ho zhotoviť svojpomocne.

⁸ presnejšie: Karteziánsky potápač – fyzikálna učebná pomôcka pomenovaná podľa R. Descarta, sklenená trubica na demonštráciu Archimedovho zákona.

⁹ *Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1864/65.* Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1865, s. 26.

¹⁰ *Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1865/66.* Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1866, s. 19 – 20.

¹¹ Chovan, J.: *Encyklopedista z Jasenovej. Život Dr. Ivana Branislava Zocha.* Bratislava: Tatran, 1987, s. 52.

¹² Trojboký hranol.

¹³ Laboratorné zariadenie vynájdené v r. 1831 J. Liebigom na analýzu uhlíka v organických zlúčeninách.

Moscovho telegrafu, Bunsenov svetlomer, Leidenskú fľašu, Norimberský polarizačný prístroj a ďalšie drobnosti. Lekárni Szmik z Tisovca zabezpečoval gymnáziu dodávky destilovanej vody a bola získaná aj skriňa na ukladanie chemických a fyzikálnych pomôcok.¹⁴

Pribudli aj ďalšie tri fortepiána¹⁵ ako dar profesora Jozefa Kvetoslava Holuba a notová literatúra od Ľudovíta Vansu.

Rozmnožovanie zbierok pokračovalo aj v ďalšom školskom roku 1868/69. Súviselo to s tým, že sa za pomoci divadelných predstavení pod vedením I. B. Zocha a Gustáva Lojku zozbieralo väčšie množstvo finančných prostriedkov. Profesor I. B. Zoch venoval gymnáziu vlastnú zbierku rastlín usporiadanú podľa Endlicherovej sústavy. Viaceré jednotliviny darovali aj Ján Francisci či Jozef Kmeť, ale aj žiaci gymnázia (napr. Samuel Kupčok).

Pre fyzikálnu zbierku bol zakúpený veľký hmloobrazový stroj¹⁶, I. B. Zoch zhotovil mosadzovú škálu k ohybovým úkazom, holandský ďalekohľad a kondenzátor. Žiak Stanislav Zoch venoval do zbierky laternu magiku s obrázkami. Pribudli aj ďalšie hudobné nástroje zakúpené za 51 zl, ktoré sa vyzbierali na divadelných predstaveniach.¹⁷

V nasledujúcich školských rokoch 1870/71 a 1871/72 sa zbierky názorných učebných pomôcok nerozširovali. Len v školskom roku 1870/71 je zachytený prírastok klavíra, ktorý bol určený pre výučbu hudby na učiteľskom semenisku. Dôvodom tohto výpadku bol nedostatok finančných prostriedkov. Vysvetľuje to záznam vo výročnej školskej správe: „*Sbierky prírodovedecké toho roku nerozmnožily sa, lebo i ten jediný dôchodok, ktorý pred tým z predstavení divadelných na opatrovanie múzea obetovaný býval, tohoto roku na gymnasiálnu budovu vynaložený bol. Avšak máme nádej, že aknahlé pokladnica dostačí, kúpené budú nektoré na teraz veľmi potrebné fyzicko-lučbárske prístroje.*“¹⁸

V ďalších rokoch pribudlo do prírodovedeckej zbierky ako dar profesora J. K. Holuba rastliny, chrobáky a nerasty. V chemickej zbierke to bola kúpa viacerých prístrojov a preparátov (banky, trubice, skúmavky, krivule, kyselina mravčia, éter, chloroform) za základe peňazí, ktoré sa zozbierali pri divadelných predstaveniach.

Fyzikálna zbierka sa rozrástla nákupom za finančné prostriedky z vyššie uvedených divadelných predstavení. Išlo o: Mlunovonávodný stroj 26 zl.¹⁹ 1 gr., anorthoskop 8 zl.²⁰, Mlunovonávodný stroj pre Geiszlerove trubice 25 za 1 zl., tri Geiszlerove trubice 3 zl., magnetický mlunovonávodný stroj 30 zl. model výsosu²¹ a tlakostroja zo skla 3 zl., slzy a bologneské flaštičky 1 zl. 20 gr., viaceré dary (katoptrický ďalekohľad²², piskorový jazýček, mnohohľad, Dôbereinerovo zapalidlo²³), darom sa získali aj strieborné mince do numizmatickej zbierky. I. B. Zoch zostrojil stereoskop s 12 obrazmi, podľa amerického vzoru, vidmohľad.²⁴

¹⁴ Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1866/67. Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1867, s. 20 - 21.

¹⁵ Predchodca klavíra.

¹⁶ Typ zobrazovacieho prístroja.

¹⁷ Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom na roky školy 1868/69. Rožňava: tlačou Michala Kováča, 1868, s. 27.

¹⁸ Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom a s ním dočasne spojenom semenisku učiteľskom na roky 1871/72. Martin: KŠU, 1872, s. 42.

¹⁹ Typ prístroja na elektrický výboj.

²⁰ Typ optického prístroja.

²¹ Model pumpy na zdvih.

²² Ďalekohľad so sústavou zrkadiel.

²³ Starší model zapalovača zhotovený nemeckým chemikom J. W. Döbereinerom v roku 1823.

²⁴ Spektromer.

Zemepisná zbierka bola doplnená o glóbusy zakúpené za finančné prostriedky zozbierané medzi mladšími žiakmi, ďalší žiaci vyzbierali medzi sebou vyše 6 zl. na kúpu mapy.²⁵

Z uvedeného je zrejmé, že popri niektorých gymnaziálnych profesoroch, jednotlivcov z okruhu podporovateľov gymnázia, ale aj študentov najväčšiu zásluhu na tvorbe zbierok názorných vyučovacích pomôcok mal Ivan Branislav Zoch. Ako uvádza Albert Hlaváč, pomôcky získaval jednak na základe svojich osobných kontaktov (od Dionýza Štúra získal zbierku skamenelín z geologického ústavu vo Viedni), nákupom za finančné prostriedky získané zo vstupného na divadelné, kultúrne a osvetové podujatia, najmä však zhotovovaním fyzikálnych a chemických prístrojov svojpomocne.²⁶ Ján Gallo tiež uvádza, že Zoch mal zásluhu na spájaní teoretického a praktického vyučovania a zavádzaní moderných vyučovacích metód a prostriedkov do vyučovania matematiky, fyziky a chémie.²⁷

Záverom treba konštatovať, že štúdia je len prvou sondou do uvedenej problematiky, sumarizuje rozsah učebných pomôcok na gymnáziu a spôsoby ich získavania. Žiaľ, nateraz nemáme autentické svedectvá o spôsobe využívania názorných vyučovacích pomôcok vo vyučovacom procese revúckeho gymnázia. Vyhľadávanie týchto údajov bude ďalšou úlohou v prehĺbení tejto historicko-pedagogickej témy.

Použité pramene a literatúra:

Zprávy o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom v rokoch 1864/65 – 1871/72.

- Dubovský, D.: *Evanjelici v dejinách Revúcej*. Revúca: MKS, 2004. ISBN 80-89126-03-0.
Dubovský, D.: *Svätyňa osvety a vzdelanosti*. Revúca: MKS, 2012. ISBN 978-80-89126-07-1.
Gallo, J.: *Pedagogické profily profesorov revúckeho gymnázia*. Prešov: Dominanta, 1992
Hlaváč, A.: *Dr. I. B. Zoch a jeho storočná Physika*. Bratislava: SPN, 1972.
Chovan, J.: *Encyklopedista z Jasenovej. Život Dr. Ivana Branislava Zocha*. Bratislava: Tatran, 1987.
Michalička, V.: *August Horislav Škultéty (učiteľ a pedagóg)*. Bratislava: Eko-konzult, 2012. ISBN
Srogoň, T.: *Samuel Ormis, život a dielo*. Bratislava: SPN, 1976.

Recenzovala: Miroslava Slezáková

---

²⁵ *Zpráva o Slovenskom evanjelickom a. v. gymnásiume Veľkorevúckom a s ním dočasne spojenom semenisku učiteľskom na roky 1872/73*. Martin: KŠU, 1873, s. 28 - 29.

²⁶ Hlaváč, A.: *Dr. I. B. Zoch a jeho storočná Physika*. Bratislava: SPN, 1972, s. 23.

²⁷ Gallo, J.: *Pedagogické profily profesorov revúckeho gymnázia*. Prešov: Dominanta, 1992, s. 84.

SLOVENSKO NA VÝUKOVÝCH OBRAZECH V LETECH 1918–1939

Jarmila Klímová

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na ztvárnění Slovenska na školních obrazech v době první republiky. V úvodu specifikuje pojem školní obraz, přibližuje úlohou ministerstva školství při schvalování a užívání nástěnných obrazů a situaci ve výuce prvouky a vlastivědy. Podrobně se zabývá edicí Československá prvouka a vlastivěda v obrazech, vydávanou učitelským nakladatelstvím v Praze v letech 1923–1949. Popisuje jednotlivé obrazy se slovenskými tématy, okolnosti jejich vzniku a místo v tvorbě zúčastněných malířů. V závěru textu je připomenut soukromý počín brněnského učitele A. Zhoře. Příspěvek byl zpracován s využitím sbírek Muzea Komenského v Přerově.

Klíčová slova: školní obraz, školní nástěnná tabule, prvouka, vlastivěda, slovenská témata, ministerská nařízení o školních pomůckách, Otakar Štáfl, Joža Uprka, Gustáv Mallý, Jan Hála, Ludvík Kuba, Antonín Zhoř, Muzeum Komenského v Přerově.

Úvod

Vznik samostatného společného státu přinesl potřebu prvoučných a vlastivědných obrazů, které by sloužily nejen slovenským školám, ale mohly se zároveň užívat jako pomůcka pro žáky v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i na Podkarpatské Rusi. V textu je zachycen nelehký vznik projektu Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého v Praze. Podařilo se rekonstruovat okolnosti vzniku edice a doplnit zařazení jednotlivých obrazů studiem různorodého materiálu z mnoha zdrojů. Pro srovnání jsou uvedeny málo známé informace o vydávání obrazů se slovenskou tematikou vlastním nákladem Antonína Zhoře v Brně.

K představení vybraných školních obrazů bylo využito sbírkového fondu Muzea Komenského v Přerově (dále MKP) v České republice.¹ Díky cílené akviziční činnosti v posledních pětadvaceti letech MKP získalo pro svou sbírku všechny dotčené obrazy, a můžeme tak připojit i jejich fotodokumentaci.

Terminologie

Obecně lze **školní obraz** definovat jako učební pomůcku – reprodukcí výtvarného díla, které svým obsahem i formou napomáhá k plnění vyučovacích a výchovných záměrů.²

---

¹ Muzeum Komenského v Přerově bylo založeno v roce 1888. Sbírkový jeho zakladatele Františka Slaměníka se staly základem pro rozsáhlý muzejní fond, který posléze spravovalo pracoviště pro kmenologii a dějiny moravského školství a v letech 1978–2009 samostatné specializované oddělení dějin školství. Od roku 2010 se staly sbírkové předměty, rozdělené do 13 tematických podsbírek (mj. pedagogické časopisy, staré tisky, historické mapy, ročenky a výroční zprávy, kmeniana, učebnice, školní archiválie, školní mapy, školní obrazy, učební pomůcky, zařízení škol), součástí fondu oddělení společenských věd. Sběrka školních obrazů má v současné době 10 600 evidenčních čísel (jednotlivé obrazy a soubory včetně duplikátů a variant různých vydání) a každý rok se rozrůstá o další stovky předmětů. Získáváme je systematickými sběry vyřazených obrazů ve školách všech stupňů, dary od jednotlivců a v malé míře rovněž nákupy v internetových aukcích a od sběratelů. Předměty jsou umístěny ve třech depozitářích s různými typy úložných prostor a postupně podrobně popisovány a dokumentovány. Jedná se tedy o dostatečně reprezentativní studijní materiál pro vlastní odbornou práci i pro badatele.

² *Pedagogický slovník: 1. díl.* Praha: SPN, 1965, s. 322; *Stručný slovník didaktické techniky a učebních pomůcek.* Praha: SPN, 1985, s. 112.

Termín školní obraz byl do konce 50. let minulého století pro školní praxi nejpoužívanější, dnes se můžeme setkat i s jiným označením: didaktický obraz, výukový obraz, výuková tabule, nástěnný obraz nebo tabule, závěsná tabule, rovněž i školní plakát (tak je pojmenován zejména v nepodlepené a neolištované podobě). Na jeho vzniku se podílí malíř a pedagog (autor obsahu). Obraz je pak „... *uměleckým dílem výtvarnickovým a současně i pedagogovým viděním určitého úseku učební látky, zpracovaného s příslušným zřetelem didaktickým a přímo metodickým.*“³ Je třeba odlišit ho od obrazu uměleckého, určeného k výzdobě školních chodeb a místností. U školních obrazů je důležitý rozměr, aby postačovaly celé třídy, mají být jasné, výrazné, věrné v zobrazení, nepřeplněné, srozumitelné, nemají být stále rozvěšeny ve třídách, ale vhodně uschovány v kabinetech.⁴

Od poloviny 19. století se objevují problémy kolem termínů názorné vyučování, reálie a věcné učení. V užívání je zřejmá nesoustavnost a nejednota. Použití pojmu názorné vyučování v systému učebních předmětů vyřešil Josef Smrtka roku 1898 tím, že jako náhradu za roztříštěně užívané pojmy věcné učení (reálie), věcné nauky, názorné učení, základní učení a domovopis navrhl nový termín – **prvouka**, jenž byl oficiálně přijat po roce 1915. Výraz **vlastivěda** pochází z německého Heimatskunde. Oba předměty rozvíjely myšlení a řeč, seznamovaly se základy poznatků o přírodě a společnosti a byly různou měrou propojeny s přírodopisem, dějepisem a zeměpisem. Kvůli složité struktuře obsahu učiva a možnosti různého pojetí obsahu docházelo ke vzniku nových koncepcí obou předmětů a následně dalších, postavených na jejich kritice (pedagogické názory Josefa Peška, Josefa Tůmy, Rudolfa Šimka a Norberta Černého).⁵ S tím souvisel vznik řady nových učebnic a příruček, jejichž autoři „... *se snažili učitelům v praxi na jedné straně ulehčit výběr obsahu učiva v prvouce a vlastivědě, který nebyl v osnovách konkretizován, a na straně druhé jim i do jisté míry vnutit nebo alespoň představit svoji koncepci reálných předmětů.*“⁶ To vše mělo bezpochyby vliv na obsah dalších učebních pomůcek, tedy i školních nástěnných obrazů, které mají v prvouce a vlastivědě žákům předvést jevy a děje, přiblížit vzdálená místa a zvláštnosti jednotlivých krajin.⁷

Historie vzniku prvoučných obrazů

Požadavky na kvalitní prvoučné obrazy sestavil Josef Pešek⁸ a otiskl je v květnu 1903 na stránkách časopisu *Pedagogické rozhledy*. Mají být umělecké, barevné, provedením blízké originálu (původní litografie), jednoduché v kresbě a malbě, bez zvláštností světelných a hledaných výjevů, prosté, jednoduché a přirozené obsahem, rázem svým české, dbající rozdílu mezi dětmi městskými a venkovskými; mohou být také plastické.⁹ Pro výuku se měly užívat jen ty, které schválilo ministerstvo školství. České obrazy k prvouce, vyhovující těmto kritériím, však školy neměly.

³ STRNAD, Emanuel a j. *Školní obraz, jeho význam a užití*. Praha :SPN, 1954, s. 7.

⁴ MÍK, František. *Učebné pomůcky a moderní škola*. Velké Meziříčí :A. Šašek, 1933, s. 19.

⁵ PODROUŽEK, Ladislav. *Předměty o přírodě a společnosti v primární škole*. Plzeň :ZU, 1999, s. 9–11, 29–39.

⁶ PODROUŽEK, L. *Předměty o přírodě*, s. 33.

⁷ VAVRDOVÁ, Alena. *Didaktika vlastivědy*. Olomouc :UP, 2009, s. 47.

⁸ Josef Pešek (1872–1924), učitel, školní inspektor. Zabýval se pedagogikou a didaktikou, zvláště prvoučným a vlastivědným vzděláváním. V roce 1919 byl jmenován vedoucím referentem školského odboru civilní správy v Užhorodě (Podkarpatská Rus), měl výrazné zásluhy na pozvednutí tamního školství.

⁹ PEŠEK, Josef. O uměleckých pomůckách pro prvouku. In *Pedagogické rozhledy*, 1902/1903, roč. 16, č. 8, s. 383–387, č. 9, s. 436–439. Uvedeno podle TŮMA, Josef. O obrazech k názornému vyučování na českých školách obecných. In *Památník dvacetipětileté činnosti Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého v Praze*. Praha: ÚNKUČS, 1926, s. 111.

Proto byl dán prostor dvěma projektům, které vznikly nezávisle na sobě. Nakladatel Bedřich Kočí, malíř Richard Lauda¹⁰ a Josef Pešek (námět) naplánovali cyklus 40 obrazů k prvouce.¹¹ Než je B. Kočí vydal, nechal si udělat několik posudků. Vyšly příznivě, tak část předloh vytiskl a dal je v letech 1903–1904 do prodeje. Ministerské schvalovací řízení trvalo dva roky. Laudovy obrazy byly věcně bez chyb, ale pro údajnou neuměleckost nebyly nakonec ministerstvem schváleny a vydávání bylo zastaveno po tisku pěti obrazů, když ještě dalších osm jich bylo připraveno.¹² Konkurenční podnik plánoval 34 prvoučných obrazů, které mělo vydat Dědictví Komenského a které námětově zpracoval Josef Tůma.¹³ Zahrnovaly témata čtyř ročních období a řemesel v konkrétním regionu Čech, Moravy a Slezska. Obrazy nakonec vyšly jen dva: Trh na malém městě Miloše Jiráka a Laudův Kupecký krám; následně byly schváleny. Oba podniky však zanikly a do konce první světové války se další domácí prvoučné obrazy neobjevily. Školy tak byly odkázány na prvoučné tabule zahraničního původu, pojmenované po svých nakladatelích či distributorech (Meinholdovy-Janského, Hölzlovy, Schweisingerovy), které byly v nové republice hodnoceny jako nepravdivé, málo umělecké a mimo české realie.

Schvalovací proces a ministerská nařízení

Po roce 1918 najdeme v učitelském a pedagogickém tisku celkem pravidelně postesknutí, že v českých školách máme příliš mnoho pomůcek cizího původu, které často mají jen nevalnou výukovou hodnotu.¹⁴ Nové poměry přidaly kromě didaktického a národního pohledu také nový důvod – výrobou a prodejem původem českých pomůcek se měla posílit ekonomika.

Nákup a používání učebních pomůcek mělo svou oporu a pravidla ve výnosech Ministerstva školství a národní osvěty (dále MŠANO). Výnos MŠANO z 14. 11. 1925, č. 24.943/24-I, o užívání map, obrazů a pomůcek, uvádí, že ve školách obecných (řadových), občanských, středních a odborných se smí užívat při vyučování jen ty předměty, které byly MŠANO schváleny a vyhlášeny ve Věstníku. Pokud je nutné užívat mapy a pomůcky cizozemského původu, má být předem vyžádáno schválení ministerstvem.¹⁵ Výnos MŠANO z 19. 3. 1932, č. 5330-II, o nákupu školních pomůcek a potřeb domácího původu, určuje školám: „... jsou povinny kupovati všechny učebné pomůcky a potřeby domácího původu, zejména když tyto domácí výrobky nejsou dražší než cizí a když jsou stejně hodnotné. K nákupu učebných pomůcek a potřeb z ciziny jest třeba vyžádati si předchozí souhlas zdejšího ministerstva a podrobně odůvodniti, proč nákup toho kterého předmětu z ciziny jest nezbytně nutný.“¹⁶ Kvalitní české pomůcky měly mít přednost před i třeba schválenými zahraničními, výjimky povolovalo ministerstvo.

¹⁰ Richard Lauda (1873–1939), malíř a grafik, spjatý s jihočeským regionem, autor a ilustrátor dětských knih. Mj. výtvarník dalších prvoučných obrazů ve 20. letech 20. století.

¹¹ O těchto projektech STRNAD, E. *Školní obraz*, s. 37–43. V plánu Kočího byl velký formát 70 x 100 cm a příruční vydání pro žáky 19 x 27 cm s doprovodným textem, tisk technikou litografie a originální litografie.

¹² Čtyři vydané obrazy ukazují region Tábořska a Blatácka v různých ročních obdobích, zachycují jarní a podzimní přírodu a činnosti na poli a pastvě; jeden předkládá téma domácího tkalce v Podkrkonoší.

¹³ Josef Tůma (1865–1933), učitel na Kolínsku, redaktor učitelského tisku. Po roce 1918 působil na MŠANO.

¹⁴ Např. PATOČKA, Josef. O českých pomůčkách učebných. In *Pedagogické rozhledy*, 1920, roč. 30, č. 1–2, s. 31–37.

¹⁵ In *Věstník MŠANO*, 1925, roč. 7, č. 12, s. 378. Obsahově shodný je výnos MŠANO z 6. 12. 1932, č. 136.546-I, o užívání, zavádění a schvalování učebnic a učebných pomůcek na národních školách. In *Věstník MŠANO*, 1932, roč. 14, č. 12, s. 210–217.

¹⁶ In *Věstník MŠANO*, 1932, roč. 14, č. 4, s. 63. Navazující je Výnos MŠANO z 26. 5. 1936, č. 45.386-II, o nákupu školních pomůcek a potřeb domácího původu. In *Věstník MŠANO*, 1936, roč. 18, č. 6, s. 175.

Ještě v první polovině 30. let to bylo jablkem sváru.¹⁷ V době hospodářské krize (vrcholila 1932–1933) byl na přechodnou dobu omezen, zčásti i zakázán dovoz některého zboží z ciziny, a to postihlo pomůcky i potřeby pro školy. Očekávalo se, že regulace importu pomůže rozvoji domácích učebních pomůcek a domácímu hospodářství (větší nákup, vznik a rozvoj firem, zapojení nezaměstnaných malířů a dělníků). Reakce ze strany učitelů byly z tohoto důvodu jak souhlasné, tak i oponující – nižší konkurence mohla způsobovat vyšší ceny domácích pomůcek a ochudit školy o řadu zahraničních obrazů, k nimž nebyly zatím odpovídající domácí varianty. Obecně bylo konstatováno, že školy mají na pomůcky i tak méně peněz, protože je omezovaly i přidělované skrovné dotace na nákup. Věčná byla rovněž polemika o tom, zda je vůbec produkce českých výrobců dostatečná. Odborný tisk uvádí v roce 1933: „*Výběr učebních pomůcek původních jest sice ještě menší zahraničního, přece však oproti 2757 obrazům a mapám z ciziny máme již 1075 obrazů a map našich – a to našich i duchem.*“¹⁸

Podmínky vzniku a počátky prvoučné edice

Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého (dále ÚNKUČS) bylo založeno v Praze roku 1901. Brzy po vzniku samostatného státu se nakladatelství zaměřilo na vydávání původních českých pomůcek, mj. nástěnných map a školních obrazů. Bylo na tento úkol připraveno svým zázemím i rozsahem sortimentu. V jeho nabídce byly mimo učebnice a zmíněné dvojrozměrné učební pomůcky také časopisy, dětská beletrie, diapozitivy, projekční přístroje a papírnické zboží. Kromě hlavního závodu ÚNKUČS v Praze se do distribuce zapojily filiálky v Banské Bystrici (dobově uváděno jako Báňská Bystřice) a v Brně. V pobočných závodech bývala instalována tzv. stálá výstava učebních pomůcek, ve formě výstavního skladiště – školního kabinetu ve velkém, aby učitelstvu bylo umožněno si vše předem prohlédnout a vyzkoušet. Provázel zde obchodní příručí, jež byl nápomocen při výběru a informoval o cenách.

Začátkem roku 1919 docházelo k prvním poradám s umělci a pedagogickými znalci, kteří měli pomoci vydat v tomto nakladatelství původní obrazové pomůcky pro české školy. Po mapové komisi byla vytvořena komise pro vydávání přírodopisných obrazů (České zoologické obrazy, 1921–1947, výsledkem bylo 46 tabulí), pak obrazů pro dějepis (České historické obrazy, 1922–1948, 42 tabulí). V březnu 1920 byla svolána komise pro obrazy k vyučování prvouce a vlastivědě¹⁹, kde byla nečeskost pocíťována velmi palčivě. Důležité místo zde zaujal Josef Pešek, v té době ministerský rada, který měl o tento typ pomůcky velký zájem, protože mohl navázat na svůj projekt u nakladatele Kočího. Propagoval prvouku, spojenou s naukou o domovině a širší vlastivědu, kterou chtěl mít zpracovanu podle okresů pro celý stát.²⁰ Po smrti Josefa Peška převzal vedení projektu Josef Tůma, s nímž spolupracoval Josef Patočka.²¹

¹⁷ Informace o původu školních obrazů. In *Věstník Ústředního spolku Jednot učitelských v zemi Moravskoslezské*, 1932/1933, roč. 30, č. 10, s. 142–143; Ministerský výnos o užívání, zavádění a schvalování učebnic a učebních pomůcek. In *Věstník Ústředního spolku Jednot učitelských v zemi Moravskoslezské*, 1932/1933, roč. 30, č. 21–22, s. 289–291; PÁTEK, F. Kupujme československé pomůcky! In *Věcné nauky*, 1932/1933, roč. 7, č. 5, s. 133–135.

¹⁸ Máme nedostatek názorných obrazů školních? In *Věstník pedagogický*, 1933, roč. 11, č. 3, s. 124.

¹⁹ Vzpomínky na okolnosti vydávání školních obrazů a na odborníky, kteří se na tom podíleli, jsou obsaženy ve statích Aloise Šípa, Josefa Tůmy a Josefa Patočky v knize *Památník dvacetipětileté činnosti Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého v Praze*. Praha: ÚNKUČS, 1926.

²⁰ *Památník*, s. 181–191.

²¹ Josef Patočka (1869–1951), středoškolský profesor, ředitel učitelského ústavu v Poličce a okresní školní inspektor, působil v oborech pedagogiky a hnutí za uměleckou výchovu.

Práce na obrazech kladla velké nároky nejen na autory návrhů, ale i na výtvarníky, kteří ho měli zpracovat tak, aby stránka didaktická a umělecká byly v rovnováze, byť za cenu určitého zjednodušení, jež mělo zabránit přeplnění obrazů. K tomu uvedl J. Patočka: „*Umělec má z látky, didaktickým účelem dané [...], ve formě, pro školní poměry nutné, ukládající velmi mnoho omezení a sebezapírání, vytvořiti dílo, které by volně, nenuceně vyplynulo z jeho duše a neslo stopu jeho myšlenky, citu i ruky. Stylované a příkompo[no]vané volnosti, kterými chce zdůrazniti svou ideu, nejsou mu dovoleny, nepřesnosti v pozorování i kresbě přísně se kritisují a bez milosti opravují. K tomu na jeho technickou zručnost činí se nemalé požadavky: má býti stejně dobrým krajinářem, jako figuralistou a malířem zvířat, má ovládati různé techniky, jmenovitě kresbu na kameni a kovu.*“²²

Schvalovací proces byl vícestupňový. „*Skoro každý obraz [...] prochází nejméně třikrát komisí znalců: jako skizza, jako hotový obraz, jako připravená reprodukce. Umělecky nejde se dále, než že se posuzuje; ve věci však se opravuje, mnoho opravuje, často tolik, že se až vyčerpává trpělivost umělců. V těžkých případech je nutno docela umělce odborně vésti, doplňovat jeho znalosti, opatřovat literární i obrazové pomůcky. Nemenší pozornosti třeba k tomu, aby podnik udržel svůj vyšší směr a při tom vyhovoval pedagogickým potřebám školy. Konečně s touž péčí přistupuje se k reprodukci [...]; dílem kreslí umělci na kámen sami, dílem provádí se kresba a zkoušení barev pod kontrolou jejich aneb osvědčených znalců tak dlouho, až přiblíží se originálu, pokud vůbec možno.*“²³

Edice Československá prvouka a vlastivěda v obrazech

Do prvoučné edice vřadil Josef Pešek jako pět prvních tabulí již vydané litografie od malíře Richarda Laudy (Táborsko, Podkrkonoší)²⁴ a rozpracoval návrh dalších deseti obrazů, osm z Čech a Moravy, jeden z Podkarpatské Rusi (Vinobraní), jeden ze Slovenska (Zámek Orava). Z nich byly tiskem vydány jen od Adolfa Kašpara Žně na Hané (1923) a Vysoké Tatry od Otakara Štáfla (1925), v později přehodnoceném rozměru tištěné tabule 73 x 105 cm. Pro jejich rozšíření bylo nutné schválení ministerstva školství.²⁵ Zisk z prodeje prvních dvou děl však nepokryl náklady a tvorba edice byla pozastavena. Důležitým impulsem pro její pokračování se stala akce, jež vznikla v roce 1925 v Užhorodě, kde školský odbor získal pro vydávání chybějících prvoučných obrazů pro obecné školy na Podkarpatské Rusi akademického malíře Jozefa Bokšaje.²⁶

Od roku 1926 se vydávání obrazů úspěšně rozběhlo. Každý rok bylo schváleno několik tabulí v nestejném počtu, v rozměru 63 x 95 cm, jako mnohobarevné fotolitografie (ofsety). Byly schvalovány pro školy obecné a měšťanské s vyučovacím jazykem československým a pro obecné a měšťanské školy s vyučovacím jazykem německým. Hodily se pro vyučování vlastivědné, ale i pro zeměpis, ženské ruční práce při nauce o krojích a pro výchovu uměním. Ze souboru 67 obrazů této edice, které vyšly v letech 1923–1949, máme

²² *Památník*, s. 186.

²³ *Památník*, s. 126. Časem byly litografie (kamenotisk) a originální litografie nahrazeny metodami fotolitografie a tiskem z hloubky.

²⁴ Podle dostupných nakladatelských katalogů z té doby (1924, 1929, 1931, 1937) byly obrazy č. 3 Vyorávání brambor a podzimní setí a č. 4 Podzimní pastva a odlet ptactva rozebrány již v roce 1924, do pěti let nebyly Laudovy obrazy na skladě vůbec a byly nahrazovány dalšími, s podobným obsahem, ale jinou lokalitou.

²⁵ Údaj o schválení bývá uváděn v dolní části obrazu u názvu a pomáhá nám obraz časově zařadit, pokud kresba neobsahuje vnočení.

²⁶ Malíř a pedagog Jozef Bokšaj (1891–1975), zakladatel moderního směru podkarpatského impresionistického krajinářství, ilustrátor učebnic a lidových kalendářů. Díla provedená barevným světlotiskem ukazovala hornaté i rovinaté kraje Podkarpatské Rusi a život obyvatel a stala se tak i pro žáky z ostatních zemských částí republiky vhodnými vlastivědnými obrazy. ÚNKUČS zahrnuje první čtyři z roku 1925 do své sbírky obrazů k prvouce a vlastivědě, v letech 1927–1931 bylo od rusínského malíře schváleno dalších 16 děl. Mají menší rozměr (56 x 82 cm) než ostatní obrazy v edici.

nyní ve sbírkách MKP alespoň v jednom výtisku celkem 65 – z toho všechny (14) pro oblast Slovenska.²⁷

Prvním prvoučným obrazem s tématem Slovenska, zařazeným do edice pod pořadovým číslem 7, se staly **Vysoké Tatry** od **OTAKARA ŠTÁFLA**²⁸. Akademický malíř původem z Vysočiny, žijící v Praze, si Tatry zamiloval. Měl tu druhý ateliér, věnoval se turistice i horolezectví. Tatry zachytil na akvarelech, monumentálních olejích a kvaších.

Nedatovaný obraz nebyl pro školu vytvořen na objednávku, nýbrž převzat bez úprav a schválen jako jediný v roce 1925. Je proveden barevnou litografií, která dobře vystihuje krásu a tlumenou barevnost slovenských velehor. Vidíme částečně zasněžené štíty Tater, zelená údolí, horské pleso, v popředí kosodřevinu. Slovy J. Patočky: „*Ot. Štáfla Vysoké Tatry jsou obraz vlastivědný a přímo zeměpisný, vzor obrazu toho druhu pro školu. Je v něm velkorysým a přece tak jednoduchým způsobem vystižena kamenná příroda velehorská, kterou opanoval umělec svým pohledem s temene v ohromujícím celku i barevných i tvárných jednotlivostech, ale také přímo příroda našich Tater s nekonečně rozlehlými skalními útesy a lesklým plesem dole v prohlubni.*“²⁹

Pro rychlejší postup projektu se tvůrci pokoušeli nacházet vhodná didaktická díla mezi již hotovými obrazy u významných umělců z různých regionů. Tento názor podporoval Josef Patočka: „... *jsou umělecké obrazy, které bez úpravy do škol mohou být přeneseny – a to je přímé a nešťastnější řešení sporu mezi obrazem uměleckým a školním. Takové obrazy má umění každého národa, u nás na př. v akvarelech J. Uprky (Sekáči na Strážnicku) ...*“.³⁰ Tak byla do edice vřazena dvě díla **JOŽI UPRKY**³¹ z doby jeho pobytu a činnosti na Slovensku.

²⁷ Finální předlohy školních obrazů (originály, většinou akvarely nebo oleje), podle kterých se obrazy tiskly, zůstávaly v majetku nakladatelství. Naše muzeum po zrušení n. p. Komenium v roce 1995 získalo řadu takovýchto originálů, k obrazům ze Slovenska bohužel žádný. O to více jsem byla ráda, že se mi podařilo během práce na tomto příspěvku dohledat u několika jejich současné majitele. Názvy děl uvádím podle znění na tiscích; jsou-li v literatuře jejich varianty, připojuji je. Za důležitý považuji také dobový popis obrazu, pokud se zachoval. Obrazy Slovenska máme z různých vydání, poslední ze začátku 40. let 20. století.

²⁸ Otakar Štáfl (1884–1945), český malíř a ilustrátor. Na akademii v Praze studoval krajinářskou školu. Byl úspěšným grafikem, věnoval se knižním ilustracím, propagační tvorbě, exlibris. Proslul jako malíř Vysokých Tater, kam jezdil od roku 1913 a kde žil přes 20 let, do roku 1938 – do Prahy se vracel jen na zimu. Akvarely Tater byly vydány knižně (1928), dva obrazy byly tištěny jako poštovní známky. O. Štáfl inicioval vznik symbolického hřbitova (cintorína) obětí hor u Popradského plesa, kde má od roku 1947 pamětní desku, na níž je uveden se svou druhou ženou, spisovatelkou a horolezkyní Vlastou Štáflovou. Po vzniku Protektorátu se museli vrátit do Prahy, kde oba zahynuli při bombardování Prahy. Viz: Otakar Štáfl. In *Wikipedie : otevřená encyklopedie*. [online]. [citováno 13. 05. 2016]. Dostupné z www.https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Otakar_%C5%A0%C3%A1fl&oldid=13457471; Otakar Štáfl tragicky zahynul před 65 lety. In *Wikipedie : otevřená encyklopedie*. [online]. [citováno 13. 05. 2016]. Dostupné z www.http://www.infofila.cz/zpravodaj-02-2010-otakar-stafl-tragicky-zahynul-pr-r-11-c-5266

²⁹ *Památník*, s. 126.

³⁰ *Památník*, s. 188. Obrazy v edici, získané jako „díla přenesená z umělecké výstavy přímo do školy“, byly však z hlediska didaktického podrobovány největší kritice.

³¹ Joža Uprka (1861–1940), uznávaný český malíř. Rodák z Kněždubu u Strážnice na Moravském Slovácku, ve svém malířském díle se inspiroval rodným krajem i blízkým západním Slovenskem. Byl významnou uměleckou osobností, stýkal se s výtvarnými umělci, spisovateli, hudebními skladateli, národopisci i publicisty. Absolvoval řadu zahraničních cest i stáží, roku 1897 se usadil natrvalo v Hroznové Lhotě, vybudoval si zde dům a ateliér. Byl členem několika uměleckých uskupení, organizoval výstavní činnost, usiloval o zachování a rozvoj lidové kultury a propagoval myšlenku spolupráce slovanských výtvarných umělců. Malíř byl již v roce 1919 jmenován tehdejším ministrem školství a národní osvěty Gustavem Habermannem členem poradního sboru výtvarného při MŠANO, ale tuto funkci nepřijal. V letech 1922–1937 pobýval na Slovensku (Kloboušice u Ilavy, u Považské Bystrice), kde si zakoupil zámeček s parkem a okolními pozemky. Podle některých životopisců to bylo v době rozčarování z vlivu nových poměrů na lidovou kulturu, nespokojenosti s vlastním životem a dostavující se tvůrčí krize. Věnoval se námětům zdejšího lidového prostředí. Stal se čestným členem (a později předsedou) Spolku slovenských výtvarných umělců v Bratislavě i členem Matice slovenské. V letech 1927–1928 namaloval Uprka řadu kompozic, bylo to jeho nejaktivnější období na Slovensku. Viz BEŇOVÁ, Katarína. Joža Uprka a Slovensko. In MUSILOVÁ, H. (ed.). *Joža Uprka*. Praha: Národní galerie, 2011, s. 142–155.

Obraz **Jarní orání a setí** (pořadové č. 12, datován 1926, schválen 1926, varianta názvu Jarní setí a orání) měl být částečnou náhradou za vyprodané Laudovo Jarní setí a vláčení. Slovy Františka Míka³²: „*Obraz předvádí děj z okolí Klobušic, kde mistr na Slovensku dlívá. Zůstává i tu věren bohatému koloritu, odlišnému však přece od toho, jaký jsme zvyklí vidati na jeho obrazech z moravského Slovácka. Rázovitá barva červená jest tu vystřídána barvami vlastními slovenskému kraji i krojům, a rovina lesnatým a kopcovitým pozadím.*“³³ Na obraze vidíme kravský potah s branami, který vede mladá žena v kroji. V pozadí muž osévá pole, jiný obdělává půdu s koňmi. Nově jsem zjistila, že obraz je studií známého Uprkova díla Vláčení z roku 1929; od své reprodukovanejší varianty se liší zrcadlovým prohozením pozadí (zde je rozsévač vlevo, sedlák s koňmi vpravo).³⁴

Rok poté byl v rámci edice vytištěn další Uprkův obraz **Vyorávání brambor** (pořadové č. 18, datován 1927, schválen 1927, varianta názvu Dobývání brambor). Na něm Slovenky z okolí Ilavy v krojích vykopávají motykou brambory a vybírají je do proutěného koše. Obraz je idealizovaný, autor kvůli stylizaci nerespекtuje pracovní oděv.³⁵ Z orby není tu pranic, jak komentoval František Mík v roce vydání: „*Slovenky z okolí Ilavy v různých postojích, klečící i sedící spatřujeme v jejich rázovitých krojích velmi pěkně seskupeny. Sudník s brambory a jedna žena, sbírající brambor, připomínají název nevystihující obsah obrazu. Podle názvu děti však jistě tu budou hledati i nějakou rozoranou brázdu, z níž se obyčejně brambory vybírají, i koně a snad i vůz, na něž se brambory nasypávají. Některé by tam rády viděly i ohníček, na něž se vždy tolik těší. Obraz se bude velmi líbiti. Dekorativní úkol v našich školách dokonale splní.*“³⁶ Uprkův obraz neobstál ve srovnání s didakticky lepším, avšak pro školy většinou již nedostupným obrazem Richarda Laudy Vyorávání brambor a podzimní setí, který vše požadované obsahoval. Emanuel Strnad³⁷ to shrnul velmi rázně: „*Není sporu o tom, že Uprkovy obrazy patřily do učeben jako umělecká výzdoba nudných zdí. [...] Přesto však ještě nelze považovat Uprkovy obrazy za prvoučné ani za vlastivědné nebo zeměpisné. Nebyly to ani zdaleka učebné obrazy a nemohlo se jimi nahrazovat to, co vyžadovalo záměrné úpravy.*“³⁸

Předloha zmiňovaného školního obrazu je jednou z více variant Uprkova díla Babí léto, dokončeného roku 1928. Od své definitivní verze se odlišuje mírnou změnou kompozice postav a zřetelností pozadí (vesnice, kostel). Jde však o obraz obecně známý a reprodukováný, také díky tomu, že se v současnosti nachází ve sbírkách Nadace Moravské Slovácko.³⁹

³² František Mík (1873–1947), učitel, ředitel národních škol, školní inspektor. Zabýval se novými směry ve výtvarné výchově, publikoval o učebních pomůckách a učebnicích, věnoval se vlastivědné práci.

³³ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 47–48.

³⁴ Obraz Vláčení (1929), olej na plátně, 82 x 103 cm, je ve vlastnictví Správy Pražského hradu. Reprodukce viz KAČER, Jaroslav. *Joža Uprka*. Hodonín: Galerie výtvarného umění, 2011, s. 79. Varianta (originál školního obrazu) není v literatuře o J. Uprkovi zmiňována ani reprodukována.

³⁵ Dobový popis výsledného obrazu Babí léto od národopisce Františka Kretze podtrhuje, že hlavním tématem je spíše kroj: „*Zliechovjanky pracují v brambořišti ve starých typických kabátech, krpčích, na hlavě šátky starodávneho vázání, děti v golembáči. [...] Uprka šťastně podal motiv ze zemědělské práce i obraz starodávneho [pozn. aut. rozuměj krojového] šacení.*“ Viz *Soubor z díla mistra Joži Uprky*. Brno : b. n., 1928, s. 5–6.

³⁶ In *Věstník pedagogický*, 1927, roč. 5, č. 9, s. 296.

³⁷ Emanuel Strnad (1894–1985), učitel na Mladoboleslavsku a posléze pracovník výzkumného pedagogického ústavu, se zabýval dějinami českého národního školství a didaktikou národní školy a výtvarnou výchovou. Jako první a v tom rozsahu doposud jediný zveřejnil systematický pohled na historii českého didaktického obrazu od prvopočátku do 50. let 20. století v knize *Školní obraz, jeho význam a užití*. MKP uspořádalo v roce 1994 o jeho životě a díle konferenci, z níž byl vydán roku 1998 sborník.

³⁸ STRNAD, E. *Školní obraz*, s. 48.

³⁹ V literatuře je dílo uváděno jako skica k obrazu Babí léto, 1927, olej na plátně, 57,5 x 86 cm. Skutečnost, že se podle něho tiskl školní obraz, není v odborných kruzích známa. Srovnání obou variant viz MUSILOVÁ, H. (ed.). *Joža Uprka*. Praha: Národní galerie, 2011, s. 332 a 333.

V letech 1926–1927 se v edici objevilo pět dalších obrazů, namalovaných G. Mallým a J. Hálou, které spojuje jejich láska k Važci. Slovenský malíř **GUSTÁV MALLÝ**⁴⁰ uskutečňoval během léta tvůrčí pobyty na celém Slovensku; roku 1922 navštívil poprvé s rodinou Važec a často se sem vracel. Jako známý výtvarník dostal od MŠANO v Praze nabídku na předlohy ke školním obrazům. Tuto skutečnost poprvé zmínil a zhodnotil slovenský kunsthistorik Vladimír Wagner: „*Objednávku prijal z finančných dôvodov. Prvý z týchto predlohových obrazov, Leto (Senoseč) namaloval ako ukážku z vlastnej umeleckej zásobnice, s bohatou invenciou a so živou obsahovou náplňou zo svojich skíc z Važca. Ďalšie obrazy dostaly už oficiálne libreto. Tak Ústredné nakladateľstvo a kníhkupectvo učiteľstva československého v Prahe objednalo 5. januára 1927 od umelca obraz Na Váhu s týmito vysvetlivkami, resp. požiadavkami: „Nad Váhem zríčenina hradu (Strečno?). Po Váhu pluje vor s pltníkom. Po brehu vede dráha, jede vlak. Na druhom brehu silnice k dedině. Po ní v predu jde dělník (dva, tři), za nimi [cválá]⁴¹ vůz s koňmi a vzadu [jede] automobil. Parný den.‘ Rovnako vznikly aj ostatné obrazy z tejto serie, Bratislava a Slovenská dedina. No i pri tomto „presnom“ spôsobe objednávaní školských názorných pomôcok umelec nezaprel svoju osobnosť, všetko zladil do súvislého celku, i keď mu viazanosť nedovolila podať skutočnosť v takej plnej pravdivosti, ako vidíme na jeho voľných dielach.*“⁴² Marian Városov a Katarína Bajcurová vidí s časovým odstupem Mallého tvorbu pro školy jako „slepou uličku“ či díla „mimo hlavní proud umělcovy tvorby“.⁴³

V době vzniku byly tyto školní obrazy přijaty příznivěji. Již první z nich, **Senoseč** (pořadové č. 13, datován 1926, schválen 1926, varianta názvu ve slovenské literatuře Leto – Senoseč, Kosenie sena), je zhodnocen F. Míkem: „*Senoseč v rovině Váhu v okolí Trenčína je bohatá nejen dějem, ale i barvitostí jak v kroji, tak v postavách i ve scenerii krajiny.*“⁴⁴ Ukazuje ženy, kteří naklepávají a brousí kosy, ženy při hrabání a obracení sena a děti, koupající se v potoce. Podle reprodukcí v literatuře o G. Mallém se originál obrazu nyní nachází v soukromém majetku.⁴⁵

Podle zadání byla vytvořena školní tabule **Pod Strečnem** (pořadové č. 16, datován 1927, schválen 1927, varianta názvu ve slovenské literatuře Na Váhu /Strečno/). Požadavky nakladatelství byly splněny, jak vyplývá z reprodukce i popisu obrazu od F. Míky.⁴⁶ Kladné hodnocení měl i obraz **Slovenská vesnice pod Tatrami** (pořadové č. 24, datován 1928, schválen 1928, varianty názvu Slovenská vesnice Mengušoviec(c), ve slovenské literatuře Slovenská dedina). Je na něm znázorněna podtatranská obec Mengusovce, bez typického

⁴⁰ Gustáv Mallý (1879–1952) je označován za průkopníka slovenského moderního malířství a organizátora výtvarného života a výstavní činnosti. Výtvarnému umění se začal věnovat na doporučení Joži Uprky, studoval v Praze a Drážďanech. Žil ve Skalici, Pezinku a v Bratislavě, kde roku 1911 založil a dalších 21 let vedl soukromou výtvarnou školu. V roce 1903 byl spoluzakladatelem Grupy uhersko-slovenských malířů v Žilině (první zájmové sdružení slovenských výtvarníků), podílel se na organizování jejich výstav na Moravě, mj. i v Přerově (říjen 1904). Ve 30. letech získal řadu ocenění, ve 40. letech působil jako profesor výtvarných oborů na bratislavských vysokých školách. Námětem jeho děl je Slovensko – krajina, převážně venkovské prostředí, lidé a jejich činnost. Údaje o malíři a jeho tvorbě jsou čerpány z publikace BAJCUROVÁ, Katarína. *Gustáv Mallý*. Trenčín: Q-EX, 2009.

⁴¹ Slovesa v hranaté závorce jsou v citovaném původním textu přehozená.

⁴² WAGNER, Vladimír. *Gustáv Mallý*. Bratislava: Tvar, 1952, s. 44–46.

⁴³ VÁROSS, Marian. *Gustáv Mallý*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 74–76; BAJCUROVÁ, K. *Gustáv Mallý*, s. 34: „Celkom „originálna“ symbióza starého a nového sa však v praxi Mallému celkom nevydarila, obsah a forma sa navzájom vôbec nestretli, ale minuli účinkom.“

⁴⁴ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 49.

⁴⁵ BAJCUROVÁ, K. *Gustáv Mallý*, s. 263. Jde o olej na plátně rozměru 63 x 95 cm.

⁴⁶ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 49: „Hrad Strečno vyrůstá z mohutné skály, pod níž valí své vlny široký Váh, po kterém pluje vor. Klid obou rejdících vorařů vyjadřuje volný tok této široké řeky v rovině rozprostírající se od břehů jeho do dálky; vlak ujíždí pod úbočím hor a horských pásem lemujících tuto rovinu. V popředí oživen obraz krácejícím slovenským sekáčem, za nímž táhne koňské spřežení vůz po pobřežní silnici s prašejícím autem v pozadí. Obraz vyjadřuje a charakterisuje dobře vše, co říci chce.“

panoramatu velehor, jak je zpodobena na jiných autorových dílech. Náves je obklopena chalupami, v horní části jí dominuje kostel. Uprostřed protéká potok, kde jedna žena pere, jiná odchází s vodou ve dvou putnách. Chlapec a muž sledují kováře, jak kove koně.

Mallý nebyl malířem města, zpracoval však několik pláten s námětem Bratislavy. Jako zcela poslední slovenské téma byl do edice vřazen jeho obraz **Celkový pohled na Bratislavu** (pořadové č. 49, datován 1931, schválen 1932, varianta názvu Bratislava). Zaujme i pro autora netradičním pohledem na město, od Petržalky. O něm napsal roku 1932 František Mík: „*Za mohutným tokem Dunaje, oživeného veslicemi i loďmi parními a plachetními, v němž se zrcadlí hýřivá obloha, běží po břehu železná dráha k přístavu. Za nimi se rozkládá hlavní město Slovenska, zdvíhající se od železného mostu po táhlém úbočí k vysokému kopci, s něhož vévodí městu i celému okolí památný a mohutný hrad bratislavský. Vpředu na břehu stojí myslivec a pohlíží na toto vzkvétající město.*“⁴⁷ Ani dnes nepřehlédneme výrazný Dóm sv. Martina a na řece kolesový parník, nákladní loď, plachetnici a veslaře ve dvojskifu.

Dvacet let poté zhodnotil Mallého tvorbu E. Strnad: „*Slovensko Gustava Mallého patří mezi nejlepší vlastivědné obrazy, jež doposud máme. Pro slovenské školy mohly být i pomůckami prvoučnými. Ne zcela prvoučným obrazem je olej Pod Strečnem. Je kompozičně spíše obrazem zeměpisným, bez epizodky a dějového momentu, jaký rádi nalézáme ve Vesnici pod Tatrami i v Senoseči.*“⁴⁸

Další z malířů se ve Važci dokonce usadil. Český akademický malíř **JAN HÁLA**⁴⁹, žijící na Slovensku, byl osloven MŠANO, aby zpracoval nástěnné obrazy s tématy čtyř ročních období a krojovanými postavami. Výsledkem jsou tři obrazy, které E. Strnad označil jako díla kompozičně dobré prvoučné struktury, jimiž autor „... *lehkou akvarelovou technikou dosáhl působivé přehlednosti v účelně stavěném celku prostých jevů sezóny, v nichž je středem dětská společnost.*“⁵⁰

Hálu Važec uchvátil – kroje, architektura, nářečí, zvyky a tradice, životní styl starobylého života. Začínal tu ve velmi skrovných poměrech. Od poloviny 20. let se stává jeho dílo známějším, také díky častému publikování (ilustrované články a fejetony v Lidových novinách a Slovenských pohľadoch, kniha Podtatranská dedina /1928/). Z té doby jsou i jeho práce pro školy.

Prvním jeho obrazem v edici se stalo **Mláčení obilí** (pořadové č. 14, datován 1926, schválen 1926). Na selském dvoře s krytým mlatem (dřevěným humnem) muž a dvě ženy v krojích mlátí cepy obilí. V popředí si hrají děti, přihlíží dívka, pečující o mladšího sourozence. O otevřená vrata je opřeno různé zemědělské nářadí, na dvoře pobíhá drůbež. Následoval obraz **Zima na vsi** (pořadové č. 15, datován 1926, schválen 1926). Na dvou širokých vesnických ulicích, svažujících se dolů, je čilý ruch. Projíždějí sáně tažené koňmi a volský povoz naložený dřevem. Děti sáňkují, koulují se, staví sněhuláka a zkoušejí klouzačku. Vše je obklopeno zasněženými roubenými chalupami, v popředí vlevo je vidět studnu s okovem na nabírání vody. Nejvíce zaujala školní tabule **Na salaši** (pořadové č. 17, datován 1927, schválen 1927). O Hálově tvorbě pro školy napsal František Mík: „*Obrazy Hálovy*

⁴⁷ In *Věstník pedagogický*, 1932, roč. 10, č. 9, s. 418.

⁴⁸ STRNAD, E. *Školní obraz*, s. 48.

⁴⁹ Malíř, grafik a spisovatel Jan (uváděno i Ján) Hála (1890–1959) se narodil v jihočeské Blatné, studoval na pražské Akademii. V roce 1923 se usadil v roubené chalupě ve Važci, který se stal jeho domovem. Od té doby maloval Slovensko, náměty čerpal ze života místních obyvatel. Stal se členem slovenských výtvarných spolků a svazů, hojně vystavoval, vytvářel ilustrace k beletrii, pro školní učebnice i pro dětskou literaturu. Roku 1925 spoluzaložil Včelku, jeden z prvních slovenských dětských časopisů. Kromě krátkého období v letech 1939–1940, kdy se musel vrátit do Blatné (do Protektorátu), zůstal věrný Slovensku až do své smrti. Jeho bratr František Hála (nar. 1898), restaurátor, architekt a malíř, je autorem několika školních obrazů z 50. let 20. století: 9. květen 1945, Žulový lom, Prodejna potravin, Podzimní orání a setí, Kruhová cihelna. Údaje o malíři a jeho tvorbě jsou čerpány z publikace ABELOVSKÝ, Ján. *Jan Hála*. Trenčín: Q-EX, 2006.

⁵⁰ STRNAD, E. *Školní obraz*, s. 48.

*přenášejí nás do osady Važec pod Tatrami, kde autor bydlí mezi Slováky již po řadu let. Hála má sice jinou techniku, ale i jeho obrazy svým bohatým koloritem, šťastným řešením a zvláště Zima na vsi s veselým životem slovenské mládeže, jenž je u všech dětí stejný, jistě mládež cele zaujmou. V obraze Na salaši soustředil kolem dřevěné salaše a jejího příslušenství na travnatém palouku pod Tatrami, v krajině, na jejímž pozadí se mocně zvedají skalnatí velikáni horští, nejen idylický život na salaši, ale naznačil i zaměstnání bačů jak při dojení v kosáru tak při zpracování mléka a na druhé straně i zpracování dříví aj. Děti ovšem zaujme klidně si pokušující bača a ještě více na dlouhou píšťalu pískající jeho druh, jemuž se zájmem naslouchá děvče a snad ještě pozorněji věrný jejich průvodce – pes. – Tím, že autoři kladou děje do prostředí slovenského, jsou tyto obrazy nejen slovenskými, ale při vlastivědném vyučování seznamují žactvo i ostatních oblastí naší republiky se životem a krásami Slovenska.*⁵¹ Je zajímavé, že výjev ze salaše se objevuje v edici vícekrát, z různých částí republiky: také od Jozefa Bokšaje Na polonínách na Podkarpatské Rusi (1926) a Adolfa Kašpara Salaš na Beskydách (1929).

Když při velkém požáru Važce v roce 1931 shořelo na 500 domů, staré prostředí zmizelo, ale Hála tento fakt nebral na vědomí – chtěl ho ve svém díle uchovat. Od té doby maloval starý Važec dál z paměti, podle vzpomínek a představ, stylizoval ho a také idealizoval. V roce 2005 došlo ke krádeži děl, umístěných v Galerii J. Hály ve Važci, kde se ztratilo 30 kreseb a maleb.⁵² V monografii o Hálovi z roku 2006 byla odcizená díla s podrobnými popisy reprodukována. Z nich i další literatury je patrné, že motivy ze školních obrazů se objevují v souběžné i pozdější tvorbě J. Hály.⁵³

Čtyři obrazy edice v rozmezí let 1928–1931 vytvořil malíř **LUDVÍK KUBA**⁵⁴. Během svých etnografických cest na Slovensku zachycoval budovy, kroje a způsob života. Kubova monografie, vydaná Jaroslavem Janečkem v roce 1946, podává přehledně malířův život a soupis díla. „V září 1927 cesta na Slovensko (Čičmany), kde maloval pro školy Slovenské hospodářství. [...] Na jaře 1928 cesta na Slovensko za studii pro školní obrazy Mlýn (v okolí Ružomberoku) a Trh (v Trenčíně a Banské Bystrici). [...] V září 1928 na Slovensku (Banská Bystrica a Revúca) maluje studie k školnímu obrazu Bača. [...] V létě 1929 cesta na Slovensko a Podkarpatskou Rus (studie ke školním obrazům), v srpnu na Žatecku (studie k obrazu Chmelobraní).“⁵⁵

Pro výuku tak vznikl obraz **Statek v Čičmanech na Slovensku** (pořadové č. 25, datován 1928, schválen 1928, varianta názvu Hospodářský statek). Dominuje na něm obytná budova s pavlačovým patrem. Dvůr je obklopen hospodářskými stavbami, muži a ženy

⁵¹ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 49.

⁵² Předpoklad vnuka J. Hály a rodáka z Važce J. Olejníka, že by mezi nimi mohly být některé originály ke školním obrazům, se nepotvrdil. Jan Olejník (1957–2010) se dílem svého dědečka Jana Hály zabýval a s Važcem udržoval kontakty. Korespondence z roku 2006 je uložena v archivu autorky.

⁵³ Vesnické stavby z obrazu Zima na vsi jsou téměř beze změny zachyceny na obraze Pred večerom (1928). Viz: *Jan Hála*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1951, s. 121. Jinde je do prostoru dřevěného humna z obrazu Mláčení obilí zasazen děj z odcizeného díla Rafanie ľanu z roku 1950. Viz: ABELOVSKÝ, J. *Jan Hála*, s. 254.

⁵⁴ Český folklorista, malíř a spisovatel Ludvík Kuba (1863–1956) vystudoval učitelský ústav v Kutné Hoře. Byl nadán hudebně i výtvarně, rozhodl se, že se bude věnovat slovanské etnografii – hudbě Slovanů. O své práci publikoval odborně (mj. patnáctisvazkové Slovanstvo ve svých zpěvech), i ve fejetonech a časopiseckých článcích. Procestoval Slovensko, srbskou Lužici, celý Balkán, Halič, Ukrajinu, Rusko. Na svých cestách po Evropě také maloval (výtvarné umění studoval postupně v Praze, Paříži, Vídni a Mnichově). Do Čech se natrvalo vrátil v roce 1911. Za etnografickou činnost, v níž zachytil hudbu, hudební nástroje a zvyky, získal řadu uznání a ocenění, také v zahraničí. V roce 1945 byl jmenován jako jeden z prvních národním umělcem. Údaje o malíři a jeho tvorbě jsou čerpány z publikace HULÍKOVÁ, Veronika (ed.). *Ludvík Kuba*. Praha: Národní galerie, 2013.

⁵⁵ *Ludvík Kuba, malíř*. Praha: J. Janeček, 1946, s. 99. Přehled obrazů s původními názvy originálů podán na s. 143–146: 1927 Čičmany – hospodářství. Olej, plátno, cca 70 x 100 cm; 1929 Trh v Banské Bystrici. Olej, plátno, cca 80 x 120 cm; 1929 Mlýn v Hrboltovu. Olej, plátno, cca 80 x 120 cm. Obraz Podzimní pastva není v neúplném soupisu děl zařazen.

v krojích vykonávají běžné denní práce: krmení drůbeže, opracování dřeva, odvádění dobytka. Na dvoře stojí vůz s koněm, v popředí si děvče sedící na lavičce hraje s panenkou. Zjistila jsem, že se jedná o vzácnou dokumentaci. Malíř v roce 1928 zachytil dřevěný vícepodlažní vícegenerační dům zvaný Jokľovce – bachna. Ten byl roku 1937 rozebraný a převezený do Národního muzea v Praze, kde se však stal obětí požáru a do základů shořel.⁵⁶

Druhým Kubovým obrazem je **Mlýn na Slovensku** (pořadové č. 33, datován 1929, schválen 1929). „*Několik osob ve svérázných krojích slovenských dobře charakterisuje klid na samotě takového mlýna na Slovensku. [...] Na venkově při bystré bublající říčce pod mocnými velikány horskými vesele si klape také u nás tu a tam – ale jenom v horách – známý mlýn „korčák“ nebo „korečnik“ (na svrchní vodu), doplňuje tak hovor besedujících osob před mlýnem a hrkot vozu odjíždějícího s melivem. I ta dívka sedící s květinami v klíně a pantáta, který stojí v popředí obrazu a spokojeně si nacpává svou zamilovanou dýmku, velmi dobře vystihují idylický klid slovenského venkova.*“⁵⁷ Podle záznamů L. Kuby jde o mlýn v Hrboltové (dnes části města Ružomberok), který už neexistuje.⁵⁸

V obsahovém kontrastu s ním je obraz **Trh v Báňské Bystřici** (pořadové č. 35, datován 1929, schválen 1929). F. Mík srovnává: „... *klid mlýna naproti živosti a ruchu na trhu v Báňské Bystřici na horním konci jejího příjemného náměstí, jemuž imponuje mohutný dóm s přilehlými budovami. Úpravnost a čistota, jimiž Báňská Bystřice vyniká nad mnohá města slovenská, jsou i z obrazu Kubova patrné. Náměstí, na němž v pozadí stojí tržní krámy, zrovna se hemží prodávajícími, kupujícími a pozorujícími Slováci a Slovenkami v jednoduchých i bohatých krojích národních.*“⁵⁹

K tématu pastvy dobytka v edici se L. Kuba připojuje obrazem **Podzimní pastva** (pořadové č. 43, datován 1930, schválen 1931). „*Ludvík Kuba nezapře v sobě svého původního učitelského povolání, což je viděti, řekl bych, z „metodické“ stránky obrazu. Na plochu obrazu soustředil lidi staré i mladé, zobrazil zvířata (koně, krávy, kozy, ovce, husy, psa i hejno ptactva). Co však je vzácné u tohoto obsahově promyšleného obrazu, je právě nálada, vykouzlená mistrným malířským uměním. Slovenská dolina táhne se v čistém podzimním vzduchu dodaleka, vzdálené obzory se přiblížily, modravé vzdálené hory se ostře rýsují nad bližšími lesnatými pahorky. Zachmuřená obloha věští příchod zimy, tráva na obraze přímo studí podzimem, kdežto z ohně pastevců, jak se zdá, vyzařuje příjemné teplo soustředivého krbu. Středem obrazu je starý bača se zasněným pohledem, jako kdyby viděl s vadnoucí přírodou prchati své mládí. S ním kontrastuje bezstarostná nálada mladých pastýřů, kteří o zimě a zániku doposud nepřemýšlejí. Proti volné přírodě postaveno je u okraje obrazu lidské obydlí jako symbol záchrany před nepohodou přírodní, jako naděje proti neúprosnému, byť i dočasnému zániku. Děti před chatou stojí i sedí v klidu, jako by čekaly okamžik, kdy je nepohoda zažene do chaty. Není tu radostného dětského pohybu, který by jistě oživil obraz jara. Obraz je pěkný a účelný (a) náladou i podrobnostmi.*“⁶⁰

E. Strnad vyhodnotil tento obraz jako „...*výtvarně nejzralejší, s poetickým námětem a s mistrnou charakteristikou slovenské přírody. Dílo vyrostlo z četných studií a názorně ukazuje, jak umělcovo hluboké zaujetí může znásobit účinnost obrazu, určeného pro výchovu*

⁵⁶ Čičmany. In *Wikipedie: otevřená encyklopedie*. [online]. [citováno 20. 5. 2016]. Dostupné z [www: https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C4%8Ci%C4%8Dmany&oldid=13461222](https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=%C4%8Ci%C4%8Dmany&oldid=13461222)

⁵⁷ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 51–52.

⁵⁸ Děkuji za ověření existence mlýna PhDr. Karolu Dzuriakovi z Liptovského múzea v Ružomberoku. Originál školního obrazu, nazvaný Mlýn v Hrboltovu, 1929 (olej, plátno, 63 x 95 cm) byl vystaven v roce 2012 v Golčově Jeníkově a je nyní v soukromých rukou. Viz: *Jaroslav Panuška, Ludvík Kuba*. Golčův Jeníkov: Galerie Goltzova tvrz, 2012, s. 46.

⁵⁹ MÍK, F. *Učebné pomůcky*, s. 51–52.

⁶⁰ Podzimní pastva. In *Věstník pedagogický*, 1930, roč. 8, č. 10, s. 380.

a vyučování. Je to nejlepší vlastivědný obraz ze Slovenska, rovnocenný protějšek Kašparových Beskyd se salaši.⁶¹

Obrazy Antonína Zhoře

V době, kdy se intenzivně pracovalo na projektu edice ÚNKUČS, zaznamenal nedostatek prvoučných obrazů pro všechny části ČSR také výrazný představitel brněnské kultury, malíř, spisovatel a redaktor **ANTONÍN ZHOŘ**⁶². Vytvářel tyto učební pomůcky od 20. do 40. let, do roku 1939 je také vydával vlastním nákladem. Celkem je známo 31 Zhořových školních tabulí. Jako učitel z praxe dokázal najít témata, pro něž didaktické obrazy chyběly. V letech 1927–1928 nabízel školám sérii Charakteristické vesnice (česká, moravská a slovenská) a obrazy tří hlavních zemských měst (Brno, Bratislava a Užhorod). Obrazy měst byly připraveny na brněnskou celostátní výstavu soudobé kultury v roce 1928 z dobrého praktického důvodu – zatímco obraz Prahy v různých podobách měla každá škola, další zemská města na nástěnných obrazech nebyla – ve výše zmiňované edici českých vlastivědných obrazů se Praha, Brno, Bratislava a Užhorod objevily až po roce 1931.

Obraz **Slovenská vesnice** (série Charakteristické vesnice, nedatován, schválen 1927) ukazuje dobové Čičmany, obec na středním Slovensku blízko Žiliny. Hlavní cestu lemují dřevěnice, srubové lidové domy, zde bez ornamentální výzdoby. Obraz je zalidněn více postavami, v popředí vidíme dvě ženy v krojích, jdoucí do (z) kostela.

Pro srovnání se zpracováním stejného tématu je zajímavý obraz **Bratislava** (série Obrazy hlavních zemských měst, nedatován, schválen 1928). Město je zobrazeno tak, aby vynikl čilý ruch bratislavského přístavu, a zároveň je znázorněn i celkový pohled s rázovitým starým hradem v pozadí a výstavnými budovami, které jsou v horní části označeny popisky.

A. Zhoř požadoval za vhodné své vlastivědně-zeměpisné obrazy doplnit kresbami nejvýraznějších krojů pod souhrnným názvem Československé lidové kroje. Začal je vydávat od roku 1930, byly pak schváleny pro obecné a měšťanské školy v letech 1934 a 1939 ve dvou sériích po 6 kusech (po čtyřech krojích z Čech a Moravy, tři ze Slovenska a jeden z Podkarpatské Rusi.). Existuje vydání jednotlivých obrazů (66 x 49 cm) i dvou obrazů společně na tabulích 70 x 100 cm, které jsou opatřeny na zadní straně texty o regionech a částech kroje. Stylizované postavy umožňují prohlédnout si mužský i ženský lidový oděv z více stran. Slovensko je zastoupeno obrazy **Dětvanský kroj** (nedatován, schválen 1934), kde je ukázán jeden z nejpůvodnějších slovenských krojů, nošený v Detvě, městečku u Zvolena. S ním je srovnáván kroj z okolí slovenských lázní Piešťan. **Piešťanský kroj** (nedatován, schválen 1939) na obraze je bohatší ve výšivkách, nákladnější, mužský kroj vykazuje městský vliv. Rázovitý **Čičmanský kroj** (nedatován, schválen 1939) je typický bílou barvou a vyšívanými geometrickými vzory; na nohou se nosily krpce. Zhořovy národopisné obrazy se používaly k výuce zeměpisu a vlastivědy a udržely si svou kvalitu i po roce 1945.⁶³

Shrnutí

⁶¹ STRNAD, E. *Školní obraz*, s. 46–47. Kašparova Salaš na Beskydách byla schválena dva roky předtím, ukazuje kromě pastvy ovcí také dobové praní prádla a výrobu šindelů.

⁶² Antonín Zhoř (1896–1965) vystudoval učitelský ústav, působil na brněnských školách. Roku 1929 založil vlastní nakladatelství Epos, do roku 1948 vedl knižní edice pro mládež Jitro. Založil a řídil dětské časopisy Vlašovička a Brouček. V Učitelském nakladatelství Komenium pracoval jako externí redaktor do roku 1950. V dnešním povědomí je nejvýrazněji zapsán jako spisovatel životopisných románů (Poctivý Abe, Tvrdohlavá Marie, Sám proti osudu nebo Bety). O něm: KLÍMOVÁ, Jarmila. Nakladatelská a redakční činnost Antonína Zhoře. In *Nám i budoucím*. Přerov: Muzeum Komenského, 2007, s. 91–104.

⁶³ V přerovském muzeu se kromě všech tisků (tabule rozměru 68 x 89 cm), které se ve školách kvůli nižšímu nákladu dochovaly jen v malém počtu exemplářů, nacházejí také přípravné barevné studie i originály Zhořových obrazů, získané v 80. letech od jeho syna Igora Zhoře.

V době první československé republiky nastala příznivá atmosféra pro vznik domácích výukových obrazů, které měly být náhradou za pomůcky, používané ve školách Rakousko-Uherska. Edice Československá prvouka a vlastivěda v obrazech obsahovala ve výsledku 14 obrazů věnovaných tematicky Slovensku, vedle 20 tabulí z Čech a Moravy, 20 z Podkarpatské Rusi a 13 k neregionálním tématům.

Obrazy o Slovensku byly schvalovány a vydávány v letech 1925–1932: roku 1925 byl schválen 1 obraz, 1926 – 4, 1927 – 3, 1928 – 2, 1929 – 2, 1930 žádný, 1931 a 1932 po jednom. Jejich výtvarníky byli v různém rozsahu čtyři původem čeští malíři se silným vztahem ke Slovensku a jeden malíř slovenský, kteří se znali a mnohdy pracovali ve stejném regionu. Při výběru autorů sehrála zřejmě svou roli i skutečnost, že obrazy byly zadávány z pražských institucí, a to Ministerstva školství a národní osvěty a Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého. Tvůrcům edice nelze upřít snahu o nalezení co nejlepších umělců a o dobré zpracování témat. Zlepšení nastalo poté, co přestala být přejímána hotová umělecká díla, a byli oslovováni malíři se vztahem k místům, o nichž měly obrazy pojednávat. Z dobového i dnešního pohledu se prvoučné školní tabule nejvíce povedly Gustávu Mallému a Ludvíku Kubovi.

Tematicky jsou obrazy odrazem situace, která panovala v pojetí prvouky a vlastivědy ve 20. a 30. letech 20. století. Domovědný přístup (charakteristika regionu) ovlivnil faktografický obsah do té míry, že se opakují podobná témata (např. pastva); část obrazů odpovídá fenologické koncepci (střídání ročních dob).

Dnes vnímáme slovenské obrazy edice především jako dokument doby – zachycením krajiny, staveb, hospodářského i sociálního života, zvyků, odívání. Pomáhají nám připomenout si, jak se změnilo prostředí (Čičmany, Važec, Hrboltová, Bratislava, Mengusovce, Banská Bystrica) nebo způsob života. Některá díla tím získala svůj vlastní příběh.

Obrazy edice byly využívány na celém území tehdejší československé republiky, byly opatřeny českými, slovenskými a pro Podkarpatskou Rus rusínskými popisky. Byly přínosem v nauce o domovině – nejen o rodném kraji, ale i o jiných, mnohdy vzdálených územích celé vlasti. Pro řadu školních dětí to bylo také první setkání s uměleckým dílem od význačného malíře. Na rozšíření celé edice, podmíněné finanční situací škol, mohla mít vliv nerovnoměrnost vzniku a schvalování obrazů v jednotlivých letech: roku 1923 byl schválen 1 obraz, 1924 žádný, 1925 – 1, 1926 – 8, 1927 – 13, 1928 – 4, 1929 – 8, 1930 žádný, 1931 – 7, 1932 – 4, 1933–1934 žádný, 1935 – 3, 1938 žádný, 1939 – 1, 1944 – 5, 1947 – 4, 1948 – 1, 1949 – 2). Ve 40. letech již převažují obecná prvoučná témata bez specifikace regionu.

V kontextu s tímto celostátně řízeným počinem pak jistě stojí za zmínku sympatická snaha soukromého nakladatele a zároveň malíře Antonína Zhoře, který v letech 1927–1939 svými třemi sériemi promyšleně plánovaných výukových tabulí, v nichž neopomněl Slovensko, přispěl k prvoučnému a vlastivědnému vzdělávání své doby.

Seznam použité literatury

ABELOVSKÝ, Ján. *Jan Hála 1890–1959*. Trenčín: Q-EX, 2006. 259 s. ISBN 80-969598-1-6.

BAJCUROVÁ, Katarína. *Gustáv Mallý*. Trenčín : Q-EX, 2009. 271 s. ISBN 978-80-89436-01-9.

HULÍKOVÁ, Veronika (ed.). *Ludvík Kuba: 1863–1956 : poslední impresionista*. Praha : Národní galerie, 2013. 301 s. ISBN 978-80-7035-539-8.

Jan Hála : mal'by. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1951. 130 s.

Jaroslav Panuška, Ludvík Kuba : [průvodce výstavou 27. 10. – 9. 12. 2012]. Golčův Jeníkov: Galerie Goltzova tvrz, 2012. 55 s.

- KAČER, Jaroslav. *Joža Uprka : 1861–1940*. Hodonín: Galerie výtvarného umění, 2011. 183 s. ISBN 978-80-85015-59-1.
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Ludvík Kuba : renesanční osobnost slovanského světa*. Praha: Národní muzeum, 2011. 143 s. ISBN 978-80-7036-303-4.
- Ludvík Kuba, malíř*. MÍČKO, M. [et al.]. Praha : J. Janeček, 1946. 220 s.
- MÍK, František. *Učebné pomůcky a moderní škola*. Velké Meziříčí: A. Šašek, 1933. 239 s.
- MUSILOVÁ, Helena (ed.). *Joža Uprka : 1861–1940 : evropan slováckého venkova : [výstava Národní galerie v Praze 23. 9. 2011 – 22. 1. 2012]*. Praha: Národní galerie, 2011. 374 s. ISBN 978-80-7035-481-0.
- Nám i budoucím : muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů*. [materiály z odborné konference 7.–8. 2006]. Přerov: Muzeum Komenského, 2007. 332 s.
- Otakar Štáfl : šestnáct akvarelů z Havlíčkova Brodu*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1953. 13 s.
- Památník dvacetipětileté činnosti Ústředního nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého v Praze*. Praha: ÚNKUČS, 1926. 191 s.
- Pedagogický slovník : 1. a 2. díl*. Red. KUJAL, B. a kol. Praha: SPN, 1965 a 1967. 530 a 533 s.
- PODROUŽEK, Ladislav. *Předměty o přírodě a společnosti v primární škole*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999. 119 s. ISBN 80-7082-536-7.
- POP, Ivan. O osobnostech Podkarpatské Rusi v Československé republice. In *Praha: osobnosti národnostních menšin*. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy, 2000, s. 129–141. ISBN 80-902972-0-X.
- Seznam knih a učebných pomůcek*. Brno: ÚNKUČS [1929]. 54 s.
- Seznam knih, tiskopisů, učebných pomůcek a projekčních přednášek*. Brno: ÚNKUČS, [1924]. 40 s.
- Seznam obrazů a map*. Praha : Logia, 1931. 52 s.
- Seznam učebných pomůcek pro školy všeobecně vzdělávací : díl I*. Brno: ÚNKUČS, 1937. 167 s.
- Soubor z díla mistra Joži Uprky : [katalog výstavy 29. 7. – 19. 8. 1928]*. Brno :b. n., 1928. 8 s.
- STRNAD, Emanuel, UŽDIL, Jaromír, ŠVEC, Oskar. *Školní obraz, jeho význam a užití*. Praha: SPN, 1954. 188 s.
- Stručný slovník didaktické techniky a učebních pomůcek*. Red. NĚMEČEK, M. a kol. Praha: SPN, 1985. 134 s.
- VÁROSS, Marian. *Gustáv Mallý*. Bratislava: Tatran, 1988. 177 s.
- VAVRDOVÁ, Alena. *Didaktika vlastivědy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2009. 75 s. ISBN 978-80-244-2263-3.
- WAGNER, Vladimír. *Gustáv Mallý*. Bratislava: Tvar, 1952. 99 s.
- ZACHAROVÁ, Eva. *Školské nástenné tabule v zbierkach Múzea školstva a pedagogiky*. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, 2010. 179 s. ISBN 978-80-7098-482-6.
- ZBOROVSKÁ, Zina. *Památník Otakara Štáfľa*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny, 2004. Nestr.

Seznam periodik

- Pedagogické rozhledy*, 1902/1903, roč. 16.
- Pedagogické rozhledy*, 1920, roč. 30.
- Věcné nauky*, 1932/1933, roč. 7.
- Věstník MŠANO*, 1925, roč. 7.
- Věstník MŠANO*, 1932, roč. 14.
- Věstník MŠANO*, 1936, roč. 18.
- Věstník pedagogický*, 1927, roč. 5.

Věstník pedagogický, 1930, roč. 8.
Věstník pedagogický, 1932, roč. 10.
Věstník pedagogický, 1933, roč. 11.
Věstník Ústředního spolku Jednot učitelských v zemi Moravskoslezské, 1932/1933, roč. 30.

Mgr. Jarmila Klímová vystudovala obor český jazyk-pedagogika na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Od roku 1993 pracuje v Muzeu Komenského v Přerově. Publikuje v oboru historie školství a pedagogiky, je kurátorkou sbírky Školní obrazy.

Kontakt: klimova@prerovmuzeum.cz

<http://www.prerovmuzeum.cz/muzeum-komenskeho-v-prerove/kontakty/mgr-jarmila-klimova>

Reprodukce:

01 Štáfl, Otakar: Vysoké Tatry. Sběrka MKP, Školní obrazy, ev. č. 3470. Získáno v roce 1993, koupě.

02 Uprka, Joža: Jarní orání a setí. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3479. Získáno v roce 1990, dar ZŠ Doubravník.

03 Uprka, Joža: Vyorávání brambor. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3487. Získáno v roce 1995, dar ZŠ Tišín.

04 Mallý, Gustáv: Senoseč. Sbírka MKP, Školní obrazy, ev. č. 6078. Získáno v roce 2005, koupě.

05 Mallý, Gustáv: Pod Strečnem. Sbírka MKP, Školní obrazy, ev. č. 3484. Získáno v roce 1981, vlastní sběr.

06 Mallý, Gustáv: Slovenská vesnice pod Tatrami. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3504. Získáno v roce 1993, vlastní sběr.

07 Mallý, Gustáv: Celkový pohled na Bratislavu. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3552. Získáno v roce 1999, dar ZŠ Štarnov.

08 Hála, Jan: Mláčení obilí. Sběrka MKP, Školní obrazy, ev. č. 3480. Získáno v roce 1995, dar ZŠ Tištín.

09 Hála, Jan: Zima na vsi. Sběrka MKP, Školní obrazy, ev. č. 3482. Získáno v roce 1981, vlastní sběr.

10 Hála, Jan: Na salaši. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3485. Získáno v roce 1999, dar ZŠ Štarnov.

11 Kuba, Ludvík: Statek v Čičmanech na Slovensku. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3508. Získáno v roce 1993, koupě.

12 Kuba, Ludvík: Mlýn na Slovensku. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3527. Získáno v roce 1999, dar ZŠ Štarnov.

13 Kuba, Ludvík: Trh v Báňské Bystrici. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3531. Získáno v roce 1981, vlastní sběr.

14 Kuba, Ludvík: Podzimní pastva. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3545. Získáno v roce 1995, dar ZŠ Tišín.

15 Zhoř, Antonín: Slovenská vesnice. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 6083. Získáno v roce 2005, koupě.

16 Zhoř, Antonín: Bratislava. Sbíрка MKP, Školní obrazy, ev. č. 3822. Získáno v roce 1999, dar ZŠ Štarnov.

LIT. JARKOVSKÝ A SVOBODA, BRNO-ZIDENICE

DĚTVANSKÝ KROJ

17 Zhoř, Antonín: Dětvanický kroj. Sbírnka MKP, Školní obrázy, ev. č. 3810. Získáno v roce 1990, dar ZŠ Doubravník.

SCHVÁLENO VÝNOSEM MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁR.
OSVĚTY ZE DNE 18. IV. 1939, Č. 14.509/39 - II JAKO
POMŮCKA PRO ŠKOLY OBECNĚ A MĚŠTANSKÉ

PÍŠŤANSKÝ KROJ

18 Zhoř, Antonín: Píšťanský kroj. Sbírnka MKP, Školní obrazy, ev. č. 3819. Získáno v roce 1990, dar ZŠ Doubravník.

19 Zhoř, Antonín: Čičmanský kroj. Sbírká MKP, Školní obrazy, ev. č. 3820. Získáno v roce 1990, dar ZŠ Doubravník.

VÝVOJ AKVIZIČNEJ ČINNOSTI V MÚZEU ŠKOLSTVA A PEDAGOGIKY

Daniela Vaněková

Abstrakt: Príspevok riaditeľky Múzea školstva a pedagogiky PhDr. Daniely Vaněkovej na konferenciu (De)Akvizičná činnosť v múzeách, ktorá sa konala v dňoch 7.-8. septembra na Zvolenskom zámku ako súčasť Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2016.

Takmer tridsaťročná práca v múzeu, z toho dvadsať v riadiacej pozícii, umožňuje vysloviť niekoľko postrehov zo skúseností nielen o koncepciách zbierkotvornej činnosti v rezortnom pracovisku s celoštátnou pôsobnosťou - v Múzeu školstva a pedagogiky, ale najmä k jej praktickej stránke.

Sme druhá generácia odborných pracovníkov, ktorá pracuje v múzeu. Tá prvá, od jeho začiatkov viažucich sa k roku 1970 až do Nežnej revolúcie, **nezamerala** ústredne svoju pozornosť na oblasť tvorby zbierok resp. ju chápala iným spôsobom ako tá naša. Vychádzala z vypracovanej koncepcie múzea, kde v oblasti nadobúdania zbierkových predmetov, „celkom nie reálne predpokladala, že by zbierky bolo možné v origináloch získavať z iných múzeí, archívov, Matice slovenskej a pod. Ďalej v nej navrhovala, aby sa časť dokumentov získavala v kópiách, čo na niekoľko rokov negatívne ovplyvnilo predstavy o zbierkotvornej činnosti múzea.“¹ Je potrebné dodať, že pracovníci nemali skúsenosti múzejníkov, lebo prišli z akademického prostredia a ani neexistoval depozitárny priestor pre uskladnenie predmetov. V praktickej rovine, zakladajúca generácia, zbierky vytvárala z každoročne vyradovaných knižných fondov Slovenskej pedagogickej knižnice, ktorej súčasťou ako oddelenie múzeum fungovalo. Vznikla niekoľko tisícová zbierka učebníc vrátane historickej lučeneckej a kežmarskej gymnaziálnej knižnice, kníh zameraných na školskú problematiku, ale aj vzácny fond výročných školských správ, ktoré však nakoniec administratívnym rozhodnutím ostali v Slovenskej pedagogickej knižnici. Zároveň sa do múzea v tom čase ojedinele v podobe darov dostávali jednotliviny listinného charakteru ako vysvedčenia alebo zošity, či iné písomné materiály viažuce sa na školské vzdelávanie. Patria k vzácnym, nakoľko sú najstaršie, ktoré naše múzeum dnes vlastní. Z trojrozmerných predmetov treba spomenúť vzácného, na Slovensku s najväčšou pravdepodobnosťou jediného existujúceho predchodcu klasického šlabikára - kohútika z polovice 19. storočia, ktorý je v podobe dreveného lopárika. Takýto základ, čo sa týka fondu, položili naši predchodcovia, ku ktorému možno povedať, že: „Orientácia na bibliografické práce a štúdium archívnych školských dokumentov, práce skôr charakteristické pre knižnicu, viedli pracovisko nie k múzejnému, ale skôr k štúdijnno-dokumentačnému poňatiu jeho činnosti.“² Pre objektivnosť je potrebné uviesť, že na podnet Vedeckej rady múzea vznikla v rokoch 1978/79 najrozsiahlejšia a najprepracovanejšia koncepcia múzea vypracovaná jej odborným pracovníkom prof. PhDr. Jánom Kockom, CSc., ktorá oblasť zbierkotvornej činnosti už poňala v zmysle nie dokumentačno-archívnych, ale múzejných prvkov. Predovšetkým sa autor v nej vyvaroval niektorých predchádzajúcich zjednodušených pohľadov na zbierkotvornú činnosť, ako bolo zbieranie kópií a pod. Avšak realizácia v tejto oblasti zostala ďalších takmer desať rokov nezmenená.³ No koncepcia Jána Kocku inšpirovala druhú, našu generáciu školských múzejníkov v múzeu, ktorá práve oblasť tvorby zbierok si osvojila ako rozhodujúcu činnosť, pre etablovanie pracoviska pravom zmysle ako múzejnej inštitúcie.

¹ *Tridsať rokov Múzea školstva a pedagogiky 1970 – 2000*. Bratislava: ÚIPŠ, 2000, s. 8.

² tamtiež, s. 10.

³ tamtiež, s. 15.

Po nespočetných konzultáciách s mnohými pracovníkmi zo širokej múzejnej obce, najmä však s bývalým riaditeľom Historického ústavu SNM v Bratislave PhDr. Ladislavom Šaškym, DrSc. a PhDr. Júliusom Mésárošom, DrSc. odborným pracovníkom toho istého ústavu, ako aj vlastných úvah a debát nad smerovaním v tejto oblasti, začala koncom osemdesiatych rokov 20. storočia v múzeu veľmi aktívna činnosť a vznikli prvé špecializované zbierky. S cieľom budovania dokumentácie učiteľských, pedagogických a školských pracovníkov vznikla zbierka autentických listín a fotografií. Spôľahlivým vodítkom pri tom bola Pedagogická encyklopédia Slovenska. Pre začiatok trojrozmerného fondu sa stal rozhodujúcou v roku 1988 zisk interiérového vybavenia dedinskej ľudovej školy v Slovenskom Poli v okrese Galanta.⁴ V roku 1991 pracovníkmi múzea Evou Pleškovou, Vladimírom Michaličkom a Danielou Vaněkovou bol vypracovaný i základný dokument „*Metodika múzejnej dokumentácie v oblasti školstva a pedagogiky*“ za účelom vytýčenia jasnejších pravidiel na pracovisku v zbierkotvornej činnosti. Týkala sa oblasti formy nadobúdania predmetov či už darom, kúpou alebo prevodom od organizácií, ale aj systému jeho tvorby na základe pravidelného terénneho prieskumu a výskumu. Na základe územnej organizácie Slovenska z rokov 1867 – 1922, ktorá pre našu prácu optimálne zodpovedala špecifikám jednotlivých regiónov a ich historickým tradíciám, sme si ich medzi sebou podelili, a to tak, že každý kurátor dostal na starosti dva, jeden bližší k Bratislave a druhý vzdialenejší od nej. Potom na základe priebežných dohovorov so zástupcami vytypovaných škôl každoročne na jar a jeseň po tri až päť dní sme obchádzali jednotlivé školy, ale i jednotlivcov – učiteľov dôchodcov a snažili sa vyradené, zabudnuté, či nepotrebné školské predmety získať do múzea. Niektoré drobnejšie predmety - ako pečiatky škôl, písomnú dokumentáciu a pod. sme na základe darovacej listiny zobrali hneď v rámci cesty a tie väčšie, ako školské lavice, nástenné tabule, mapy a pod. sme v teréne len zaistovali a až pri väčších zvozoch raz - dvakrát do roka ich z terénu zviezli do múzea. Pre lepší prehľad, každý kurátor si z uvedeného prieskumu robil stručný záznam o tom, ktoré školy navštívil, čo kde získal resp., kde bude potrebné sa ešte vrátiť. To umožnilo pristupovať k daným školským zariadeniam v regiónoch systémovo, a to aj z ohľadom na budúcnosť ďalších výjazdov a s ním spojenou zbierkovou činnosťou. Pre zaujímavosť spomeniem, že ešte začiatkom 90. rokov minulého storočia, samotnej práci v teréne predchádzali listy adresované všetkým vtedajším školským správam v jednotlivých okresoch, ktorým sa múzeum predstavilo a vyzvalo školy na pomoc pri vyhľadávaní a záchrane ešte existujúcich školských pamiatok. Následne sa ukázalo, že osobné návštevy na školách priniesli lepšie výsledky v získavaní zbierok ako neosobný úradný list.⁵ Výsledkom takéhoto konceptu zbierkovej činnosti našej generácie bolo, že za približne dvadsať rokov (1990-2010) múzeum získalo a z územia celého Slovenska vybudovalo takmer tridsaťpäť tisícový fond knižného, časopiseckého, listinného, fotografického, ekranického a najmä trojrozmerného charakteru, zo škôl od materských po univerzity, od 16. storočia až po koniec obdobia socializmu, a to predovšetkým darom. Veľkou devízou v tomto období pre múzeum bolo niekoľko momentov; - že ako rezortné múzeum školstva malo vstup do škôl pomerne nekomplikovaný, - školy vďaka elektronizácii sa zbavovali, dnes už opäť zaujímavých, no vtedy nemoderných klasických učebných pomôcok napr. nástenných tabúl a aj školský inventár, ktorý sa postupne inovoval, bol pomerne ľahko získateľným artiklom. Keby sme mali tento náš koncept tvorby zbierok zbilancovať, treba k nemu povedať, že aj keď sa javil v mnohom živelným- zjednodušené povedané realizoval systémom „čo vidíš, zober do múzea a čas akvizíciu preverí, hlavne, aby sa zachránila pred vyhodením,“ predsa tomu tak úplne nebolo. Vyhľadávanie zaujímavých starších ľudí spojených so školským vzdelávaním, alebo ak už nežili, tak aspoň ich potomkov, návštevy predovšetkým historických budov škôl, či škôl na dedinách v zabudnutých

---

⁴ tamtiež, s. 18.

⁵ tamtiež, s. 22.

oblastiach, to všetko si vyžadovalo k základnému konceptu - rozdelenie územia, prieskum v teréne minimálne po tri dni dvakrát do roka, vytváranie osobných kontaktov na školách a pod. – zintenzívniť i štúdiom a poznávanie školskej histórie nielen po stránke historicko-pedagogickej, ale najmä múzejnej, aby bolo možné čo najúčinnejšie zhodnocovať zbierky, ale najmä, ešte účinnejšie ich vyhľadávať.

Akvizičná činnosť tretej generácie kurátorov v Múzeu školstva a pedagogiky.

Načrtneme určité rámcové odporúčania, nakoľko si myslíme, že každá nastupujúca generácia si koncept takejto významnej činnosti musí modifikovať nielen na základe stanovených pravidiel v rámci platného múzejného zákona, ale predovšetkým podľa možností a okolností svojho pracoviska.

1. **Vychádzať z existujúcej skladby zbierkového fondu.** Jednotliví kurátori majú na starosti zbierku trojrozmernú, zbierku kníh a časopisov, zbierku listín, zbierku fotografií, filmov a ďalších zvukových a obrazových nosičov.
2. **Zamerať sa predovšetkým na precizovanie a doplňovanie chýbajúcich zbierkových predmetov v ich historických radoch v jednotlivých druhoch zbierok.** To si vyžaduje dôsledne poznať pridelený fond, systematicky a odborne ho spracovávať, čím vznikne predpoklad zamerať pozornosť na vyhľadávanie bielych miest v historickom rade určitého zbierkového predmetu. Je to úloha veľmi konkrétna a jej napĺňanie prinesie skvalitnenie úrovne zbierkového fondu.
3. **Zamerať pozornosť na tvorbu zbierok pochádzajúcich z obdobia socializmu**
4. **Ponechať prerozdelenie jednotlivých regiónov Slovenska medzi kurátormi** v rámci teréneho prieskumu a výskumu s minimálne jedným viac dňovým výjazdom do roka (samozrejme, že viackrát podľa okolností).
5. **Uskutočňovať pravidelné výzvy k verejnosti na internetovej stránke múzea i jeho facebooku na získanie konkrétnych predmetov,** ktoré v jednotlivých fondoch chýbajú.
6. **Zvýšiť v múzeu (u nadriadených presadiť) finančný podiel na tvorbu zbierok** (pre služobné cesty, pre kúpu zbierkových predmetov, ktorá sa týka najmä ponuky od jednotlivcov, ale i možnosti kúpy v rámci internetových starožitníckych búrz).
7. **Presadiť, aby múzeum malo k dispozícii vlastné auto- dodávku,** ktorá by zvýšila mobilitu kurátorov pri prieskumoch v teréne, ale i vlastného zberu a prepravy zbierkových predmetov do múzea.
8. **Ponechať, aby si každý kurátor z práce v teréne robil stručný zápis** (kde bol a kedy, s kým sa stretol, čo doniesol, čo zaistil v teréne, či je potrebné sa tam ešte vrátiť a pod.).

Zmienené načrtnuté tézy, ktoré zahŕňajú technickú, finančnú, ale i koncepcnú stránku tvorby zbierok, je nemysliteľné naplňať bez dostatočného personálneho zázemia. Je potrebné kvantifikovať koľko zbierok by mal mať jeden kurátor na starosti. U nás v múzeu to vychádza približne 10 000 jednotlivín na jedného človeka, čo z pohľadu kvality a množstva spracovania fondu nie je ideálne. Nám sa javí, že jeden kurátor (závisí to samozrejme i od skladby fondu, ktorú má na starosti) by mal mať na starosti maximálne 3 000 zbierku. To by však znamenalo, zvýšiť personálnu kapacitu múzeí, čo sa v posledných rokoch javí ako neriešiteľná úloha pre riaditeľov múzeí, presadiť a vyriešiť tento problém. Ako sú dôležití ľudia - odborní pracovníci, tak tvorba zbierok sa nemôže obísť bez kapacitne dostatočných a kvalitných depozitárov. A to je ďalší kameň úrazu. Nuž a ak k tomu si pridáme i nedostatok reštaurátorských dielní a reštaurátorov, tak komplex problémov je na svete a nie sú banálne.

To sme ešte nespomenuli i problém získania externých peňazí napríklad z Fondu na podporu umenia pre niektoré celoštátne múzeá, ktoré, pretože nemajú právnu subjektivitu, nejakou prijatou zvláštnou filozofiou, sú o túto možnosť ukrátené.

Aby sme však nekončili pesimisticky, je pozitívne, že význam múzeí opäť narastá, a to vďaka úsiliu venovať zvýšenú pozornosť ich základnému poslaniu, ktorým je tvorba zbierok a uchovávanie hmotnej pamäti pre ďalšie generácie. Tento správny smer potvrdzuje i výrok Júliusa Mésároša, že *„len ten kurátor sa stáva ozajstným múzejníkom, keď vytrvalo pracuje najmä v teréne a zbiera, lebo bez toho, by múzeá pomaly, ale iste, strácali na svojom význame.“*

Recenzoval: Vladimír Michalička

Jediná edícia slovenskej historicko-pedagogickej spisby

V roku 1957 vyšiel prvý zväzok edície, ktorá po prvý raz v dlhšom časovom úseku (prakticky dodnes) prinášala publikácie z dejín slovenskej pedagogiky.

Edičnú radu Zo slovenskej pedagogickej minulosti otvorila publikácia zostavená Jurajom Čečetkom (1907 - 1983), priekopníkom slovenskej pedagogickej historiografie. Išlo o zborník **Pedagogické dielo Jána Seberíniho** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1957. 139 s.).

Juraj Čečetka jako znalec našej pedagogickej minulosti v nej priblížil v 32-stranovom úvode (a sprievodnom poznámkovom aparáte) Seberíniho život a hlavné výchovné spisy ako aj jeho miesto v dejinách slovenskej pedagogiky. K úvodnej štúdií sú pripojené tri ukážky z jeho diel: prvá zachytáva výňatok z jeho životopisu venovaného školovaniu. Druhá ukážka z jeho hlavného pedagogického diela *O hlavných zásadách základnej výchovy pre vychovávateľov a o ich povinnostiach* prináša Seberíniho myšlienky o výchove, osobnosti a práci vychovávateľov mládeže, tretia *Učenie doktora medicíny J. F. Galla o mozgu, lebke a duševných orgánoch* je ukážkou jeho úsilia reflektovať moderné (aj keď v tomto prípade čoskoro prekonané) výdobytky dobovej vedy.

Publikácia J. Čečetku je dodnes jediným a najlepším zdrojom poznania života a diela Jána Seberíniho.

Druhý zväzok edície pod názvom **Ako sa kedysi na Slovensku učilo** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958. 221 s.) pripravil na vydanie Karol Goláň (1895 – 1961), slovenský historik. Tento zväzok čiastočne vychádza zo staršieho zborníka *Ako sa kedysi na Slovensku študovalo* (Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1937) zostaveného prof. Jozefom Hendrichom. V 13-stránkovom úvode zostavovateľ charakterizuje jednotlivé ukážky zo životopisov, resp. spomienok zachytávajúcích školovanie slovenských osobností S. Hruškovica, J. Seberíniho, J. Kollára, J. Francisciho, J. Kalinčiaka a M. Bodického. Nasledujú ukážky s portrétom osobnosti, pripojená je edičná poznámka a obsiahlejší poznámkový aparát.

Tretí zväzok nesie názov **Pedagogické dielo Samuela Tešedíka** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1959. 171 s.) a jeho zostavovateľom je opäť Juraj Čečetka. V úvodnej 25-stránkovej štúdií osvetľuje autor život a dielo významného slovenského pedagóga osvietenскеj epochy. Výber z Tešedíkovej tvorby obsahuje ukážku z jeho životopisu, ukážku z jeho hlavného diela *Roľník v Uhorsku*, reformný návrh *Dvanásť paragrafov o uhorskom školstve*, menšie spisky *Úprava dekanom*, *Môj názor na školskú učebnicu* a analytickú stať *Podrobné vysvetlenie príčin vzniku a zániku prvého prakticko-ekonomického priemyselného ústavu v Sarvaši*. K jednotlivým ukážkam sú pripojené aj historicko-kritické poznámky. Aj tento zborník je, žiaľ, dodnes jednou z najzasvätenějších štúdií o S. Tešedíkovi v slovenskej historicko-pedagogickej spisbe, je jeho najlepším znalcom. Čečetka už predtým vydal popularizačný spisok *Učiteľ ľudu Samuel Tešedík*. (Martin: Matica slovenská, 1952. 101 s.) Maďarská historiografia je dnes v bádani o Tešedíkovi omnoho ďalej.

Štvrtý zväzok **Štúrovci a slovenská škola v prvej polovici 19. storočia (Výber článkov a dokumentov)** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1960. 356 s.). Zostavil ho Ľudovít Bakoš (1919 – 1974), slovenský pedagóg. Ako naznačuje už názov a podnázov, publikácia obsahuje širokú paletu dokumentov, publikovaných či archívnych materiálov, ktoré umožňujú v piatich kapitolách utvoriť si konkrétny obraz o školských pomeroch na Slovensku v 30. a 40. rokoch 19. storočia. Dielo uzatvára edičná poznámka a

vysvetlivky k textu. Zborník je akýmsi nadväzným pokračovaním na autorovu monografiu Ľudovít Štúr ako bojovník za slovenskú školu (Bratislava: SPN, 1957).

Piaty zväzok **Ján Kvačala (Život a dielo)** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1962. 80 s.) je vlastne monografia z pera Jozefa Máteja (1923 – 1987), popredného slovenského historika pedagogiky, a tým sa zmenila pôvodná zborníková koncepcia edície.

Išlo o prvý monograficky spracovaný portrét Jána Kvačalu (1862 – 1934), slovenského historika, zakladateľa modernej vedy o živote a diele J. A. Komenského, komeniológie. Autor v monografii načrtol jeho život, analyzoval hlavného jeho komeniológické i historické diela. Aj táto práca Jozefa Máteja je (okrem zborníkov z konferencií o Kvačalovi) dodnes jedinou biografiou (žiaľ už aj zastaralou) v našej historicko-pedagogickej spisbe.

Aj ďalší, šiesty zväzok pod názvom **Stúpenci J. A. Komenského v politických a školských dejinách Prešova** (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965. 106 s.) bola monografiou viažucou sa k problematike komeniológie. Autor František Karšai (1918 – 1975), historik školstva v nej zachytil na základe dôkladného archívneho výskumu vzťahy Komenského k Prešovu, resp. východnému Slovensku a jeho vplyvu na politické a školské dianie v Prešove. Išlo o autorovu prvotinu, ktorú neskôr rozvinul v priekopníckom diele *Ján Amos Komenský a Slovensko* (Bratislava, SPN, 1970. 360 s.). František Karšai bol na počiatku tzv. prešovskej komeniologickej školy. V jeho šľapajach pokračoval predovšetkým Andrej Čuma, v súčasnosti Eduard Lukáč.

Posledný siedmy zväzok **Sto rokov revúckeho gymnázia** (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1965. 119 s.) zostavil Tomáš Srogoň (1920 – 1995), historik pedagogiky. Prináša texty vybraných vystúpení, ktoré odzneli na vedeckej konferencii konanej pri príležitosti založenia gymnázia v Revúcej v roku 1962. Išlo o celkovo 6 vystúpení a niektoré diskusné príspevky, resp. bibliografiu. V tomto prípade treba konštatovať, že dejiny revúckeho gymnázia mali v ďalších rokoch svojich bádateľov, ktorí publikovali výsledky svojich bádání vo viacerých monografiách a štúdiách (napr. J. Gallo a D. Dubovský).

Edícia mala pri prvých štyroch zväzkoch jednotnú obsahovú štruktúru: po úvodnom slove nasledovala vstupná štúdia ozrejmujúca predmet publikácie (cca 25 – 30 strán), výber ukážok z literárnej činnosti alebo dokumentov, poznámkový aparát a obrazovú prílohu (priebežne v texte alebo ako prílohu), od piateho zväzku išlo o vydávanie monografií a zborníka.

Edíciu redigoval spočiatku Ľudovít Bakoš (zväzky 1 až 3) a Jozef Mátej (od 4. zväzku), posledné dva zväzky neuvádzajú meno gestora edície. Zväzky 1 až 5 boli číslované, posledné dva vyšli bez očíslovania, prvé štyri zväzky boli na plátennej obálke označené logom edície (vavrínová vetvička). Od štvrtého zväzku sa pôvodná edícia Zo slovenskej pedagogickej minulosti označovala ako Knižnica Zo slovenskej pedagogickej minulosti. Boli vytlačené v Brne, Bratislave, Tmave, Žiline, Košiciach.

Možno teda uzavrieť, že jediná edícia, výlučne zameraná na historicko-pedagogické témy, priniesla niekoľko významných a dodnes prínosných historicko-pedagogických diel. Je na škodu veci, že po jej zániku nebola v neskoršom období vytvorená obdobná edícia (hoci niekoľko historicko-pedagogických diel vyšlo v rámci edície Základné pedagogické a psychologické diela) alebo mimo edícií. Takáto edícia v súčasnosti citeľne absentuje.

PhDr. Vladimír Michalička, CSc.

SPRÁVY

Problematika školstva nie je len záležitosťou špecializovaného Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave, ale v malej miere aj iných vlastivedných múzeí na Slovensku. Je to aj prípad Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, ktoré pripravilo v priestoroch Florinovho domu v dňoch 11.4. - 22.5. 2016 výstavu My školopovinní II.

Výstava je pokračovaním rovnomenného projektu z roku 2015. Kladie si za cieľ priblížiť návštevníckej verejnosti školstvo na Orave v rokoch 1948 – 1989 prostredníctvom hmotných školských pamiatok. V úvode kurátori výstavy uvádzajú návštevníka do problematika stručným prehľadom dejín školstva v Československu s prihliadnutím na špecifiká oravského regiónu. Textovej časti je možné vytknúť niektoré nepresnosti vo výklade historickej látky.

Podstatnú časť výstavy na nevelkom priestore tvorí prezentácia hmotných školských pamiatok: vybavenia triedy, učebnice, žiacke potreby, učebné pomôcky a ďalšie, ktoré sú výsledkom zbierkotvornej činnosti múzea. Tu možno poznamenať, že zo spôsobu exponovania exponátov sa nedá vystihnúť nejaká myšlienková línia, skôr ide o zámer salónovým spôsobom predstaviť školskú zbierku.

Napriek tomu je chvályhodné, že Oravskému múzeu P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne nezostala cudzia ani problematika histórie školstva a prostredníctvom popularizačných výstav láka do výstavných priestorov širšiu návštevnícku verejnosť.

(vm)

ANOTÁCIE

Lukáč, E.: Prínos prešovských vysokoškolských pedagógov k rozvoju komeniológie na Slovensku.

Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015. 142 s. ISBN 978-80-555-1475-8.

Monografia z oblasti dejín slovenskej komeniológie prináša košatý obraz komeniologických aktivít na Prešovskej univerzite a jej predchodcov. Autor prináša na údaje bohaté biografické portréty Františka Karšaia a Andreja Čumu ako najvýznamnejších predstaviteľov komeniologického bádania v Prešove, brilantný rozbor ich hlavných monografických prác a detailnú charakteristiku komeniologických konferencií, sympózií a seminárov, vrátane pôsobenia Komeniologickej sekcie Československej pedagogickej spoločnosti pri ČSAV. Autor pri spracovaní témy sa oprel o bohatý archívny materiál i publikovanú literatúru.

(vm)

Hlavačková, M.: Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepošť v službách cisára a kráľa. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2015. 294 s. ISBN 978-80-224-3473-9.

Aj keď sa v tomto prípade prioritne jedná o prácu skôr z oblasti všeobecnej, príp. cirkevnej histórie, vzhľadom na to, že v stredoveku škola bola v gescii cirkví, je zaujímavá aj z pohľadu dejín školstva. Podrobne spracovaný portrét Juraja zo Schönbergu prináša podrobnejšie historické informácie o jeho činnosti ako vicekancelára Univerzity Istropolitany i jeho humanistickom profile.

(vm)

Vošahlíková, P.: Rákoska v dílně Komenského. Česká škola v 19. století očima účastníků. Praha: Academia, 2016. 309 s. ISBN 978-80-200-2533-3.

Panoramatický obraz českej školy 19. storočia v autorskej koncepcii poprednej českej historičky P. Vošahlíkovej približuje život školstva cez jeho organizačnú štruktúru, reformné zmeny, osobnosť učiteľa, žiaka až po každodenný život a zvyklosti medzi múrmi školy. Kniha je inšpirujúcou aj svojou metodikou pre skúmanie školstva na Slovensku v uvedenom období.

(vm)

Ondrej Pavlík (1916 – 1996). Zostavili V. Michalička, M. Slezáková. Bratislava: CVTI SR, 2016. 49 s. + obr. príl. ISBN 978-80-89354-68-9.

Zborník príspevkov o živote a diele popredného slovenského pedagóga akademika Ondreja Pavlíka, ktoré odzneli na spomienkovom stretnutí na pôde Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave k nedožitému 100. výročiu jeho narodenia. Usporiadatelia týmto podujatím sledovali vyslanie impulzu k spracovaniu jeho osobného i vedeckého portrétu.

(vm)

Profesori Prírodovedeckej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 1963 – 2013. Ed. Pavol Mártonfi. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2015. 146 s. ISBN 978-80-8151-165-2.

Publikácia, ktorá vznikla pri príležitosti osláv založenia fakulty, si kladie za cieľ pripomenúť si osobnosti, ktoré prispeli jej k rozvoju a formovaniu. Vo forme krátkych životopisných medailónov približuje štúdium, profesijné pôsobenie a zameranie profesorov, ktorí na jej pôde pôsobili alebo ešte pôsobia. Medailóny sú doplnené zoznamami najvýznamnejších publikačných prác.

(ms)

Kormošová, R. a kol.: Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné. Spišská Nová Ves: Gymnázium, 2016. 236 s. ISBN 978-80-970804-8-8.

Reprezentatívna publikácia už podľa svojho názvu prístupným spôsobom prezentuje dejiny gymnázia. Hlavné texty, historické kalendária a medailóny vyučujúcich pedagógov a osobností sú doplnené fotografiami a úryvkami historických dokumentov. K publikácií vzniklo aj doplnujúce DVD.

(ms)

Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. Ed. Blanka Kudláčová. Trnava. Typis Universitatis Tyrnaviensis, 2016. 402 s. + obr. Príl. ISBN 978-80-8082-955-1.

Monografia, ako výstup riešenia projektu Vega č. 1/0263-14, prináša 19 obsiahlych štúdií autorského kolektívu k metodologickému, spoločensko-politickému a filozofickému kontextu skúmaného obdobia, o teoretických východiskách pedagogického myslenia a školského systému, vzdelávania a výchovy.

(vm)

Pokyny pre prispievateľov periodika Historicko – pedagogické fórum

Historicko – pedagogické fórum vychádza dvakrát za rok. Uverejňuje pôvodné autorské príspevky v kategóriách Dejiny pedagogiky, Školské múzejníctvo, Recenzie, Anotácie, Kronika a Správy. Sú vítané odborné príspevky z histórie pedagogického myslenia, dejín jednotlivých škôl a osobností z oblasti školstva a pedagogiky.

Pri príprave príspevkov žiadame autorov o dodržiavanie citačnej normy STN ISO 690 – Dokumentácia, poznámky a citácie udávať vo forme poznámok pod čiarou k aktuálnej strane, zarovnanie textu do bloku. K príspevku je potrebné pripojiť abstrakt v slovenskom jazyku na max. 10 riadkov, kľúčové slová, použitú literatúru a stručný životopis autora s kontaktom. Obrázky a tabuľky je potrebné označiť číslom a stručným popisom.

Prosíme používať písmo Times New Roman, veľkosť 12, jednoduché riadkovanie.

Kontakt na redakciu:

PhDr. Vladimír Michalička, CSc., Múzeum školstva a pedagogiky, Hálova 16, Bratislava, vlado0123@azet.sk

Mgr. Miroslava Slezáková, PhD., Múzeum školstva a pedagogiky, Hálova 16, Bratislava, miroslava.slezakova@cvtisr.sk

Číslo 2/2016 Historicko-pedagogického fóra (Internetový časopis pre dejiny pedagogiky a školské múzejníctvo) zostavila dočasná redakčná rada: PhDr. Vladimír Michalička, CSc. (Bratislava), Doc. PhDr. Eduard Lukáč, PhD. (Prešov), PaedDr. Lucia Vozárová, PhD., PhDr. a ThMgr. Libor Bernát, CSc. (Dubnica nad Váhom), Mgr. Miroslava Slezáková, PhD. (Bratislava).

Technická spolupráca: Mgr. Zuzana Kunšteková

Časopis vychádza dvakrát ročne. Redakčná uzávierka 30. 9. 2016. ISSN 13338-693 X.